

—
Верховний
Суд

Огляд судової практики
Касаційного цивільного суду
у складі Верховного Суду
у справах зі спорів щодо позбавлення /
поновлення батьківських прав,
оспорювання батьківства

Рішення, внесені до ЄДРСР,
за 2019 рік – липень 2022 року

Зміст

1. Позбавлення батьківських прав	7
1.1. Проживання дитини впродовж тривалого часу в новій сім'ї, створеній її батьком чи матір'ю, відсутність побачень дитини з тим із батьків, з яким не проживає, не є підставами для позбавлення останнього батьківських прав, оскільки це є крайнім заходом впливу, необхідність застосування якого потрібно довести	7
1.2. Лише факт заперечення проти позову про позбавлення батьківських прав не свідчить про інтерес до дитини та реальне бажання змінити поведінку на краще, а позбавлення батьківських прав не тягне невідворотних наслідків, оскільки не позбавляє особу права спілкуватися з дитиною, бачитися з нею, звернутися до суду з позовом про поновлення батьківських прав	8
1.3. Позбавлення батьківських прав батька чи матері, які, починаючи з моменту народження дитини, фактично самоусунулися (ухилилися) від її виховання, не піклувалися про її фізичний і духовний розвиток, навчання, підготовку до самостійного життя тощо, відповідає найкращим інтересам дитини. Кожен учасник сімейних відносин, який досяг чотирнадцяти років, має право на особисте звернення до суду з відповідною заявою в порядку цивільного судочинства за захистом свого права чи інтересу, а також може особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді у справах, що виникають із відносин, у яких він (вона) особисто бере участь	10
1.4. Факт взяття одного з батьків під варту є об'єктивною причиною, яка унеможлиблює виконання ним батьківських обов'язків, у такому разі позбавлення батька чи матері батьківських прав буде порушенням забезпечення найкращих інтересів дитини	12
1.5. Відсутність протягом тривалого часу піклування про фізичний і духовний розвиток дитини, її навчання, підготовку до самостійного життя; незабезпечення необхідним харчуванням, медичним доглядом, лікуванням дитини, що надалі може негативно вплинути на її фізичний розвиток як складову частину виховання; недостатнє спілкування з дитиною в обсязі, необхідному для її нормального самоусвідомлення; ненадання дитині доступу до культурних та інших духовних цінностей; несприяння засвоєнню нею загально визнаних норм моралі є підставами для позбавлення батьків / одного з батьків батьківських прав	14
1.6. Непорозуміння між батьками не можуть бути підставою для позбавлення батьківських прав, оскільки в рішеннях, що стосуються дітей, забезпечення їхніх найкращих інтересів повинне мати першочергове значення і переважати над інтересами батьків	16

- 1.7. Наявність заборгованості щодо сплати аліментів сама по собі не є підставою для позбавлення батька / матері дитини батьківських прав. Факт стягнення з одного з батьків на користь іншого аліментів на утримання дитини не може свідчити про свідоме ухилення від виконання батьківських обов'язків щодо її утримання, оскільки таке стягнення є одним із способів захисту прав дитини на належне матеріальне забезпечення та свідчить про спонукання батька / матері до надання їй належного утримання. Перебування батька / матері на тимчасово окупованій території є об'єктивною причиною, яка ускладнює спілкування з дитиною та участь у її вихованні 19
- 1.8. Проживання батька протягом значного часу на території іншої держави без участі у вихованні дітей, піклуванні про них тощо, а також обізнаність про їхню важку життєву ситуацію, пов'язану зі смертю матері, – достатні підстави для позбавлення його батьківських прав, що не є порушенням статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка передбачає право особи на повагу до свого сімейного життя 21
- 1.9. Відмова батьків (усиновлювачів) від дитини є такою, що порушує її права та інтереси, тому ухилення від виконання своїх батьківських обов'язків щодо виховання дитини є підставою для позбавлення батьківських прав і стягнення з батьків (усиновлювачів) аліментів на її утримання 23
- 1.10. Лише вивезення дитини за кордон одним із батьків без згоди іншого не є підставою для позбавлення особи батьківських прав на підставі пункту 2 частини першої статті 164 СК України без встановлення іншої винної поведінки батька / матері щодо дитини, а саме умисного ухилення від виконання обов'язків щодо її виховання 25
- 1.11. Висновок органу опіки та піклування має рекомендаційний характер, який повинен містити відомості щодо наявності виключних обставин, підтверджених відповідними доказами, які б свідчили про свідоме нехтування батьком / матір'ю своїми обов'язками і були законною підставою для застосування такого крайнього заходу впливу, як позбавлення батьківських прав, що найкраще відповідатиме інтересам дітей 28
- 1.12. Позбавлення батьків / одного з них батьківських прав відповідатиме інтересам дитини, якщо з народження вона проживає та виховується у стійкому сімейному середовищі баби та діда, які створили належні умови для фізичного й духовного розвитку дитини, за відсутності доказів того, що протягом тривалого неодноразового розгляду справи в судах першої та апеляційної інстанцій (понад два роки) ставлення батька / матері до своїх батьківських обов'язків змінилося 30
- 1.13. Озвучена в судовому засіданні думка дитини не є єдиною підставою, яка враховується при вирішенні питання про позбавлення батьківських прав, оскільки думка дитини не завжди може відповідати її інтересам, може бути висловлена під впливом певних зовнішніх факторів, яким вона

через малолітній вік неспроможна надавати правильну оцінку, чи інших можливих факторів впливу на неї	33
2. Поновлення батьківських прав	35
2.1. Особа, позбавлена батьківських прав, має право звернутися до суду з позовом про їх поновлення. Розглядаючи такі справи, суди зобов'язані перевіряти, наскільки змінилися поведінка такої особи й обставини, що були підставою для позбавлення її батьківських прав, а також думки другого з батьків та інших осіб, з якими проживає дитина, враховуючи, крім цього, інтереси і думку самої дитини, якщо вона її може висловити	35
2.2. Факт неналежного піклування батька про дитину та його перебування на диспансерному обліку в лікаря-нарколога є підставою для відмови в поновленні його батьківських прав, оскільки поведінка, світогляд і звички батьків мають запевняти, що поновлення їхніх батьківських прав відповідатиме найкращим інтересам дитини, а не навпаки	38
3. Встановлення / визнання батьківства	40
3.1. Вимога матері про виключення запису про її чоловіка як батька дитини з актового запису про народження дитини може бути задоволена лише в разі подання іншою особою (біологічним батьком) заяви про своє батьківство. Сімейним законодавством не врегульовано вирішення цього питання в разі смерті особи, яка повинна подати заяву про своє батьківство. Біологічний батько загинув до народження дитини, однак за життя своєю поведінкою визнавав своє батьківство щодо неї. Реалізуючи право дитини знати свого батька та неможливість скасування прав, що впливають із кровної спорідненості, підлягає задоволенню внесення змін до актового запису про народження дитини і включення до нього відомостей особи, яка загинула, як батька	40
3.2. Чоловік, який не знав про своє батьківство тривалий час та не реалізовував свої права на судовий захист протягом року від дня народження дитини, має право в межах одного року від дня, коли він дізнався про своє батьківство (частина друга статті 129 СК України), звернутися до суду з позовом про визнання батьківства. Спір про визнання батьківства за рішенням суду розглядається як засіб захисту прав дитини, тобто захід, спрямований на відновлення, визнання порушених або оспорених прав дитини. Визначення батьківства дитини є підставою виникнення батьківських обов'язків, зокрема обов'язку з утримання дитини	43

4. Виключення запису про батьківство	45
4.1. Наслідок ухвалення судом рішення про виключення з актових записів про народження дітей відомостей про особу як батька дітей – відсутність у нього від початку існування спірних правовідносин обов'язку їх утримання, тому така особа звільняється від сплати заборгованості за аліментами, яка утворилася за період, коли він був записаний їхнім батьком	45
4.2. У разі доведення відсутності кровного споріднення між особою, записаною батьком, та дитиною суд постановляє рішення про виключення відомостей про особу як батька дитини з актового запису про її народження, а в іншому випадку – відмовляє в задоволенні позову	47
4.3. Законодавець обмежив право особи, записаної батьком дитини, на оспорювання свого батьківства, зокрема, якщо в момент реєстрації себе батьком дитини вона знала, що не є її батьком, або не могла про це не знати. Обставини, стверджені однією стороною і визнані іншою, набувають характеру доказаних у разі, якщо суд не має обґрунтованого сумніву щодо достовірності цих обставин чи добровільності їх визнання	48
5. Відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав	51
5.1. Під час розгляду спорів про повернення батькам дитини, яка була відібрана від них без позбавлення їх батьківських прав, судам необхідно перевіряти всі обставини, що можуть бути перешкодою для повернення такої дитини батькам. Наявність відповідних перешкод є підставою для відмови в задоволенні позову про повернення батькам / одному з батьків дитини	51
5.2. Під час вирішення питання про відібрання дитини від батька / матері без позбавлення батьківських прав, у разі неможливості передати її родичам, дитина передається органу опіки та піклування для вжиття заходів щодо захисту її особистих і майнових прав та забезпечення її тимчасового влаштування	52
6. Питання процесуального права	54
6.1. Бездіяльність матері, а саме системне та неодноразове нез'явлення до експертної установи для відібрання біологічних матеріалів для проведення судово-генетичної експертизи, свідчить про небажання отримати точні висновки щодо походження її дітей від чоловіка, який звернувся до суду з позовом про виключення його як батька з актового запису про народження дітей, що надає суду можливість у порядку статті 109 ЦПК України визнати факт їх походження не від особи, яка подала позов до суду	54

6.2. У разі коли ухилення сторони у справі про визнання батьківства від участі в експертизі або від подання необхідних матеріалів, документів тощо унеможлиблює її проведення, суд може визнати факт, для з'ясування якого її було призначено, або відмовити в його визнанні (залежно від того, хто зі сторін ухиляється, а також яке значення має для них ця експертиза). Системне та неодноразове нез'явлення відповідача до експертної установи для відібрання біологічних матеріалів для проведення судово-генетичної експертизи свідчить про його небажання отримати точні висновки щодо походження дитини, спростувати доводи позивача про його батьківство стосовно дитини

56

7. Практика Європейського суду з прав людини в подібних правовідносинах

58

1. Позбавлення батьківських прав

1.1. Проживання дитини впродовж тривалого часу в новій сім'ї, створеній її батьком чи матір'ю, відсутність побачень дитини з тим із батьків, з яким не проживає, не є підставами для позбавлення останнього батьківських прав, оскільки це є крайнім заходом впливу, необхідність застосування якого потрібно довести

17 червня 2021 року Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку письмового провадження справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2, третя особа – орган опіки та піклування Шевченківської районної державної адміністрації Львівської міської ради (далі – орган опіки та піклування), про позбавлення батьківських прав, збільшення розміру аліментів.

Суд установив, що ОСОБА_1 та ОСОБА_2 перебували в зареєстрованому шлюбі, від якого у сторін народилося двоє дітей. Рішенням суду з відповідача стягуються аліменти на утримання дітей у розмірі 1/3 частини від одержуваних відповідачем доходів щомісячно, це рішення ОСОБА_2 не виконує. Після звернення позивача до органів опіки та піклування із заявою про доцільність позбавлення батьківських прав ОСОБА_2 щодо дочки ОСОБА_3 надано згоду про це.

Рішенням суду першої інстанції позов задоволено частково, позбавлено ОСОБА_2 батьківських прав щодо малолітньої дочки ОСОБА_3; відмовлено в частині вимог щодо збільшення розміру аліментів.

Постановою апеляційного суду рішення в частині позбавлення ОСОБА_2 батьківських прав скасовано і відмовлено в позові; в решті – рішення суду першої інстанції залишено без змін. При цьому апеляційний суд зазначив, що позбавлення батьківських прав є крайнім заходом, необхідність застосування якого за обставин цієї справи не доведено.

Верховний Суд залишив без змін постанову апеляційного суду з огляду на таке.

Особи можуть бути позбавлені батьківських прав лише щодо дитини, яка не досягла вісімнадцяти років, і тільки з підстав, передбачених статтею 164 СК України.

Ухилення батьків від виконання своїх обов'язків має місце, коли вони не піклуються про фізичний і духовний розвиток дитини, її навчання, підготовку до самостійного життя, зокрема: не забезпечують необхідного харчування, медичного догляду, лікування дитини, що негативно впливає на її фізичний розвиток як складову виховання; не спілкуються з дитиною в обсязі, необхідному для її нормального самоусвідомлення; не надають дитині доступу до культурних та інших духовних цінностей; не сприяють засвоєнню нею загальнонавчаних норм моралі; не виявляють інтересу до її внутрішнього світу; не створюють умов для отримання нею освіти.

Зазначені фактори, як кожен окремо, так і в сукупності, можна розцінювати як ухилення від виховання дитини лише за умови винної поведінки батьків, свідомого нехтування ними своїми обов'язками.

Таким чином, позбавлення батьківських прав допускається лише тоді, коли змінити поведінку батьків у кращу сторону неможливо, і лише за наявності вини у діях батьків.

Відповідно до частини шостої статті 19 СК України суд може не погодитися з висновком органу опіки та піклування, якщо він є недостатньо обґрунтованим, суперечить інтересам дитини.

Під час вирішення такої категорії спорів судам необхідно мати на увазі, що позбавлення батьківських прав є крайнім заходом, на який вони йдуть лише у виняткових випадках, і головне – за наявності достатніх та переконливих доказів, що характеризують особливості батька й матері як особи, що становить реальну загрозу для дитини, її здоров'я та психічного розвитку.

Дитина має право на особливе піклування та повинна мати свободу вибору щодо своїх батьків.

Аналізуючи встановлені факти у контексті позбавлення батьківських прав, суди повинні зважувати на те, що позбавлення батьківських прав на дитину вже несе в собі негативний вплив на свідомість дитини, та застосовувати цей захід як крайній спосіб впливу та захисту прав дитини.

Суд апеляційної інстанції правильно не погодився з висновком органу опіки та піклування про доцільність позбавлення відповідача батьківських прав, оскільки він є недостатньо обґрунтованим і має рекомендаційний характер.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 17 червня 2021 року у справі № 466/9380/17 (провадження № 61-2175св20) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97771761>.

1.2. Лише факт заперечення проти позову про позбавлення батьківських прав не свідчить про інтерес до дитини та реальне бажання змінити поведінку на краще, а позбавлення батьківських прав не тягне невідворотних наслідків, оскільки не позбавляє особу права спілкуватися з дитиною, бачитися з нею, звернутися до суду з позовом про поновлення батьківських прав

29 вересня 2021 року Верховний Суд у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу за позовом виконавчого комітету Червоноградської міської ради Львівської області в інтересах малолітньої ОСОБА_1 до ОСОБА_2 про позбавлення батьківських прав.

Суд установив, що мати малолітньої дитини ОСОБА_1 позбавлена батьківських прав, сім'я перебуває під соціальним супроводом. Ситуації у сім'ї відповідача неодноразово були предметом уваги комісії з питань захисту прав дитини, батько не реагував на зауваження та рекомендації членів комісії, поводив себе агресивно. ОСОБА_1 звернулася до міського центру соціальних служб з приводу завдання їй батьком тілесних ушкоджень, після чого було зареєстроване кримінальне провадження за частиною першою статті 125 КК України, а дитину тимчасово влаштовано до притулку.

Суд першої інстанції, з рішенням якого погодився й апеляційний суд, позбавив батьківських прав ОСОБА_2 стосовно малолітньої ОСОБА_1.

Верховний Суд залишив без змін рішення судів першої та апеляційної інстанцій з огляду на таке.

Відповідно до частини першої статті 164 СК України мати, батько можуть бути позбавлені судом батьківських прав, якщо вона, він: не забрали дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я без поважної причини і протягом шести місяців не виявляли щодо неї батьківського піклування; ухиляються від виконання своїх обов'язків щодо виховання дитини та/або забезпечення здобуття нею повної загальної середньої освіти; жорстоко поведуться з дитиною; є хронічними алкоголіками або наркоманами; вдаються до будь-яких видів експлуатації дитини, примушують її до жебракування та бродяжництва; засуджені за вчинення умисного кримінального правопорушення щодо дитини.

Суд на перше місце ставить «якнайкращі інтереси дитини», оцінка яких включає знаходження балансу між усіма елементами, необхідними для прийняття рішення. Позбавлення батьківських прав є виключним заходом, правові наслідки позбавлення батьківських прав визначено статтею 166 СК України. Позбавлення батьківських прав допускається лише тоді, коли змінити поведінку батьків у кращий бік неможливо, і лише за наявності вини у діях батьків.

У справі, що переглядалася, суди дійшли висновків про те, що відповідач нехтує потребами своєї дочки, порушує права дитини на належне батьківське виховання та не виконує батьківських обов'язків. ОСОБА_2 не довів зміну своєї поведінки щодо дитини, прагнення здійснювати належне піклування за нею. Факт заперечення відповідачем проти позову про позбавлення його батьківських прав не свідчить про його інтерес до дитини та реальне бажання змінити поведінку.

Суди під час розгляду справи врахували, що ОСОБА_2 притягувався до адміністративної відповідальності у зв'язку з невиконанням ним обов'язків щодо виховання дитини. Стосовно нього розглядається кримінальне провадження за фактом побиття малолітньої ОСОБА_1. Ураховуючи, що ОСОБА_2 у порушення вимог статті 150 СК України свідомо не виконував обов'язки щодо виховання та розвитку дитини, застосовував до ОСОБА_1 фізичне насильство, що спричинило дитині тілесні ушкодження, суди дійшли обґрунтованих висновків про наявність підстав для позбавлення ОСОБА_2 батьківських прав.

Верховний Суд зауважив, що позбавлення батьківських прав не тягне невідворотних наслідків, оскільки не позбавляє особу, яка позбавлена батьківських прав, спілкування з дитиною і побачення з нею, а також права на звернення до суду з позовом про поновлення батьківських прав.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 29 вересня 2021 року у справі № 459/3411/18 (провадження № 61-10531св21) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100109035>.

1.3. Позбавлення батьківських прав батька чи матері, які, починаючи з моменту народження дитини, фактично самоусунулися (ухилилися) від її виховання, не піклувалися про її фізичний і духовний розвиток, навчання, підготовку до самостійного життя тощо, відповідає найкращим інтересам дитини.

Кожен учасник сімейних відносин, який досяг чотирнадцяти років, має право на особисте звернення до суду з відповідною заявою в порядку цивільного судочинства за захистом свого права чи інтересу, а також може особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді у справах, що виникають із відносин, у яких він (вона) особисто бере участь

08 грудня 2021 року Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу за позовом неповнолітнього ОСОБА_1 до ОСОБА_2 про позбавлення батьківських прав.

Звертаючись до суду із зазначеним позовом, ОСОБА_1 вказував, що з грудня 2001 року до 2003 року його матір ОСОБА_3 та батько ОСОБА_2 перебували у фактичних шлюбних відносинах. Відомості про батька дитини записано відповідно до частини першої статті 135 СК України.

Рішенням районного суду визнано відповідача батьком позивача, а також стягнуто на користь дитини аліменти. Аліменти на утримання дитини відповідач добровільно не сплачував, стягнення відбувалось виконавчою службою за виконавчим листом.

Рішенням районного суду у задоволенні позову відмовлено. Попереджено відповідача про необхідність зміни ставлення до виконання своїх батьківських обов'язків щодо виховання дитини.

Постановою апеляційного суду рішення суду першої інстанції скасовано, прийнято нову постанову, позов задоволено.

Верховний Суд залишив без змін постанову апеляційного суду, зазначивши таке.

Виховання в сім'ї є першоосновою розвитку особистості дитини. На кожного з батьків покладається однакова відповідальність за виховання, навчання і розвиток дитини. Батьки або особи, які їх замінюють, мають право і зобов'язані виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, духовний і моральний розвиток, навчання, створювати належні умови для розвитку її природних здібностей, поважати гідність дитини, готувати її до самостійного життя та праці (частина перша статті 12 Закону України «Про охорону дитинства»).

У частині сьомій статті 7 СК України передбачено, що дитина має бути забезпечена можливістю здійснення її прав, установлених Конституцією України, Конвенцією про права дитини від 20 листопада 1989 року, ратифікованою Постановою Верховної Ради України від 27 лютого 1991 року № 789-XII (далі – Конвенція про права дитини), іншими міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

У статті 9 Конвенції про права дитини визначено, що держави-учасниці поважають право дитини, яка розлучається з одним чи обома батьками, підтримувати на регулярній основі особисті відносини і прямі контакти з обома батьками, за винятком випадків, коли компетентні органи згідно з судовим рішенням визначають відповідно до застосовуваного закону і процедур, що таке розлучення необхідне в якнайкращих інтересах дитини.

У статті 165 СК України визначено, що право на звернення до суду з позовом про позбавлення батьківських прав мають один з батьків, опікун, піклувальник, особа, в сім'ї якої проживає дитина, заклад охорони здоров'я, навчальний або інший дитячий заклад, в якому вона перебуває, орган опіки та піклування, прокурор, а також сама дитина, яка досягла чотирнадцяти років.

Кожен учасник сімейних відносин, який досяг чотирнадцяти років, має право на особисте звернення до суду з відповідною заявою в порядку цивільного судочинства за захистом свого права чи інтересу, а також може особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді у справах, що виникають із відносин, у яких він (вона) особисто бере участь.

Звертаючись до суду з позовом, неповнолітній ОСОБА_1 посилався на те, що його батько ухилявся від виконання своїх обов'язків з його виховання, добровільно не брав участі в його утриманні, не цікавився його вихованням та розвитком, жодного разу з ним не спілкувався, ніколи не вітав з днем народження та будь-якими іншими святами, а зустрівши його на вулиці, робив вигляд, що його не знає.

Тлумачення пункту 2 частини першої статті 164 СК України дозволяє зробити висновок, що ухилення від виконання своїх обов'язків з виховання дитини може бути підставою для позбавлення батьківських прав лише за умови винної поведінки батьків, свідомого нехтування ними своїми обов'язками.

Ухилення батьків від виконання своїх обов'язків має місце, коли вони не піклуються про фізичний і духовний розвиток дитини, її навчання, підготовку до самостійного життя, зокрема: не забезпечують необхідного харчування, медичного догляду, лікування дитини, що негативно впливає на її фізичний розвиток як складову виховання; не спілкуються з дитиною в обсязі, необхідному для її нормального самоусвідомлення; не надають дитині доступу до культурних та інших духовних цінностей; не сприяють засвоєнню нею загальновизнаних норм моралі; не виявляють інтересу до її внутрішнього світу; не створюють умов для отримання нею освіти.

Зазначені фактори, як кожен окремо, так і в сукупності, можна розцінювати як ухилення від виховання дитини лише за умови винної поведінки батьків, свідомого нехтування ними своїми обов'язками.

Таким чином, позбавлення батьківських прав допускається лише тоді, коли змінити поведінку батьків у кращу сторону неможливо, і лише за наявності вини у діях батьків.

Верховний Суд дійшов переконання, що висновок апеляційного суду про позбавлення батьківських прав відповідача відповідає якнайкращим інтересам дитини, про що неповнолітній ОСОБА_1 особисто зазначив у позові.

Усі встановлені судами обставини справи дають ґрунтовні підстави для висновку, що відповідач, починаючи з моменту народження дитини, проживав окремо від нього, не виконував своїх батьківських обов'язків з його виховання протягом 16 років, не спілкувався із сином, не звертався до компетентних органів чи суду з приводу здійснення перешкод у вихованні сина, тобто фактично батько самоусунувся (ухилився) від виховання сина, не піклувався про його фізичний і духовний розвиток, навчання, підготовку до самостійного життя, що позбавляють відповідача можливості підставно заперечувати проти задоволення позову.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 8 грудня 2021 року у справі № 311/563/20 (провадження № 61-14656св21) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101829839>.

1.4. Факт взяття одного з батьків під варту є об'єктивною причиною, яка унеможлиблює виконання ним батьківських обов'язків, у такому разі позбавлення батька чи матері батьківських прав буде порушенням забезпечення найкращих інтересів дитини

08 червня 2022 року Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2, третя особа – Виконавчий комітет Обухівської міської ради Київської області, про позбавлення батьківських прав.

Сторони у справі перебували в зареєстрованому шлюбі, під час якого у них народилась дитина, після розірвання шлюбу дитина залишилась проживати з матір'ю.

Заочним рішенням міськрайонного суду стягнуто з відповідача на користь позивача аліменти на утримання сина у розмірі 1/4 частки з усіх видів його заробітку (доходу), але не менше 50 % прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку до досягнення дитиною повноліття. Відповідач має заборгованість зі сплати аліментів.

Відповідно до довідки, виданої Державною установою «Київський слідчий ізолятор», підсудний ОСОБА_2 обвинувачений за частиною другою статті 121 КК України, рахується за Фастівським міськрайонним судом Київської області. Взятий під варту 13 липня 2018 року. З 20 липня 2018 року до теперішнього часу утримується в ДУ «Київський слідчий ізолятор».

Рішенням міськрайонного суду, яке залишене без змін постановою апеляційного суду, у задоволенні позову відмовлено. В обґрунтування своїх рішень суди зазначали, що позбавлення відповідача батьківських прав, тобто прав, наданих батькам до досягнення їх дитиною повноліття на їх виховання, захист інтересів та інших прав, які виникають із факту кровної спорідненості з дитиною, є крайнім заходом впливу на нього.

Верховний Суд рішення судів першої та апеляційної інстанцій залишив без змін з огляду на таке.

Загальні засади регулювання сімейних відносин визначено у статті 7 СК України, згідно з положеннями якої жінка та чоловік мають рівні права й обов'язки у сімейних відносинах, шлюбі та сім'ї. Дитина має бути забезпечена можливістю здійснення її прав, установлених Конституцією України, Конвенцією про права дитини від 20 листопада 1989 року (далі – Конвенція про права дитини), іншими міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Регулювання сімейних відносин має здійснюватися з максимально можливим урахуванням інтересів дитини.

Згідно зі статтями 141, 150, 153, 155 СК України мати і батько мають рівні права та обов'язки щодо дитини. Мати, батько та дитина мають право на безперешкодне спілкування між собою, крім випадків, коли таке право обмежене законом. Батьки зобов'язані піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток. Здійснення батьками своїх прав та виконання обов'язків мають ґрунтуватися на повазі до прав дитини та її людської гідності. Батьківські права не можуть здійснюватися всупереч інтересам дитини.

Згідно з пунктами 1, 2 статті 3 Конвенції про права дитини, яка на підставі положень статті 9 Конституції України є частиною національного законодавства, в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини. Дитині забезпечується такий захист і піклування, які необхідні для її благополуччя, беручи до уваги права й обов'язки її батьків, опікунів чи інших осіб, які відповідають за неї за законом.

Відповідно до статті 18 цієї Конвенції батьки або у відповідних випадках законні опікуни несуть основну відповідальність за виховання і розвиток дитини. Найкращі інтереси дитини є предметом їх основного піклування.

Наведеними нормами закріплено основоположний принцип забезпечення найкращих інтересів дитини, якого необхідно дотримуватися, зокрема, під час вирішення питань про місце проживання дитини у випадку, коли її батьки проживають окремо; про тимчасове розлучення з одним із батьків у зв'язку з необхідністю виїхати за межі країни, в якій визначено місце проживання дитини, з іншим із батьків з метою отримання освіти, лікування, оздоровлення та з інших причин, обумовлених необхідністю забезпечити дитині повний і гармонійний фізичний, розумовий, духовний, моральний і соціальний розвиток, а також необхідний для такого розвитку рівень життя.

Відповідно до пункту 2 частини першої статті 164 СК України мати, батько можуть бути позбавлені судом батьківських прав, якщо вона, він ухиляються від виконання своїх обов'язків щодо виховання дитини.

У статті 165 СК України визначено, що право на звернення до суду з позовом про позбавлення батьківських прав має один з батьків.

Ухилення батьків від виконання своїх обов'язків має місце, коли вони не піклуються про фізичний і духовний розвиток дитини, її навчання, підготовку до самостійного життя, зокрема: не забезпечують необхідного харчування, медичного догляду, лікування дитини, що негативно впливає на її фізичний розвиток як складову виховання; не спілкуються з дитиною в обсязі, необхідному для її нормального самоусвідомлення; не надають дитині доступу до культурних та інших духовних цінностей; не сприяють засвоєнню нею загально визнаних норм моралі; не виявляють інтересу до її внутрішнього світу; не створюють умов для отримання нею освіти. Зазначені фактори, як кожен окремо, так і в сукупності, можна розцінювати як ухилення від виховання дитини лише за умови винної поведінки батьків, свідомого нехтування ними своїми обов'язками.

Враховуючи наведене, суд першої інстанції, з висновками якого погодився й апеляційний суд, на підставі належно оцінених доказів, дійшов правильного висновку про відмову у задоволенні позову з підстав недоведеності позивачем підстав, з якими закон пов'язує можливість позбавлення особи батьківських прав, при тому, що це є крайнім заходом впливу, адже позбавлення батьківських прав допускається лише тоді, коли змінити поведінку батька у кращу сторону неможливо, і лише за наявності вини в діях.

Крім того, суди першої та апеляційної інстанцій дійшли правильних висновків про те, що позивач не надав беззаперечних доказів, які б свідчили про аморальний спосіб життя відповідача, зловживання алкогольними напоями, вчинення насильства стосовно дитини, ухилення відповідача від виконання своїх обов'язків щодо виховання дитини та його винної поведінки.

Суди також правильно зазначили, що факт взяття відповідача під варту 13 липня 2018 року є об'єктивною причиною, що унеможлиблює виконання відповідачем його батьківських обов'язків з вказаного часу.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 8 червня 2022 року у справі № 362/4847/20 (провадження № 61-399св22) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104769461>.

1.5. Відсутність протягом тривалого часу піклування про фізичний і духовний розвиток дитини, її навчання, підготовку до самостійного життя; незабезпечення необхідним харчуванням, медичним доглядом, лікуванням дитини, що надалі може негативно вплинути на її фізичний розвиток як складову частину виховання; недостатнє спілкування з дитиною в обсязі, необхідному для її нормального самоусвідомлення; ненадання дитині доступу до культурних та інших духовних цінностей; несприяння засвоєнню нею загально визнаних норм моралі є підставами для позбавлення батьків / одного з батьків батьківських прав

26 січня 2022 року Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу за позовом органу опіки та піклування адміністрації

Центрального району Дніпровської міської ради в інтересах малолітньої ОСОБА_1 до ОСОБА_2, ОСОБА_3 про позбавлення батьківських прав.

Суди установили, що відповідачі є батьками малолітньої ОСОБА_1. З 2012 року малолітня ОСОБА_1 перебуває на обліку як дитина, що опинилася у складних життєвих обставинах. З 2018 року дитина навчається у КЗО «Дніпропетровський навчально-реабілітаційний центр № 1» Дніпропетровської обласної ради.

Постановами районного суду у 2012, 2013, 2014 та 2021 роках відповідачі визнавались винними у вчиненні адміністративних правопорушень, передбачених частинами першою та другою статті 184 КУпАП України (невиконання батьками або особами, що їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей).

Фахівці центру соціальних служб неодноразово проводили бесіди із ОСОБА_2 щодо необхідності утримання житла в належному стані. У помешканні відключене газопостачання за борги. Батьки зловживають спиртними напоями, не цікавляться успіхами дитини, слабо реагують на поради та зауваження педагогів, впливу на дівчинку не мають, дитина висловлювала небажання повертатися додому на вихідні дні з навчального реабілітаційного центру.

Рішенням районного суду в задоволенні позову відмовлено.

Постановою апеляційного суду рішення районного суду скасовано та ухвалено нове, яким позов задоволено.

Судове рішення суду апеляційної інстанції мотивовано тим, що відповідачі ухиляються від виконання своїх обов'язків щодо виховання дитини, крім того, суд апеляційної інстанції під час розгляду справи оголосив перерву для надання часу відповідачам змінити ставлення до батьківства, навести порядок у квартирі та здійснити прояв зацікавленості у навчальному процесі доньки, проте згідно з актами обстеження умов проживання дитини та характеристикою КЗО «Дніпропетровський навчально-реабілітаційний центр № 1» Дніпропетровської обласної ради батьки не змінили свою поведінку щодо виховання дитини.

Таким чином, з урахуванням викладеного апеляційний суд дійшов висновку, що обставини про свідоме ухилення відповідачів від виконання своїх обов'язків щодо виховання дитини є доведеним, тому наявні підстави для позбавлення їх батьківських прав, передання малолітньої дитини представникам органу опіки та піклування для подальшого влаштування і встановлення опіки й стягнення з них аліментів на її утримання. Апеляційний суд зазначив, що саме таке рішення відповідає вимогам Закону України «Про охорону дитинства», Конвенції про права дитини, нормам СК України.

Верховний Суд залишив без змін постанову апеляційного суду, зазначивши таке.

У статті 165 СК України визначено, що право на звернення до суду з позовом про позбавлення батьківських прав мають один із батьків, опікун, піклувальник, особа, в сім'ї якої проживає дитина, заклад охорони здоров'я, навчальний або інший дитячий заклад, в якому вона перебуває, орган опіки та піклування, прокурор, а також сама дитина, яка досягла чотирнадцяти років.

Позбавлення батьківських прав є виключним заходом, який тягне за собою серйозні й остаточні правові наслідки (втрата прав, заснованих на спорідненості) як для батька (матері), так і для дитини (стаття 166 СК України).

Суд може у виняткових випадках у разі доведеності винної поведінки когось із батьків або їх обох з урахуванням її характеру, особи батька і матері, а також інших конкретних обставин справи відмовити в задоволенні позову про позбавлення батьківських прав, попередивши відповідача про необхідність змінити ставлення до виховання дитини (дітей) і поклавши на органи опіки та піклування контроль за виконанням ним батьківських обов'язків.

Отже, позбавлення батьківських прав допускається лише тоді, коли змінити поведінку батьків у кращу сторону неможливо, і лише за наявності вини у діях батьків.

Верховний Суд дійшов переконання, що висновок апеляційного суду про позбавлення батьківських прав відповідачів відповідає інтересам малолітньої дитини, оскільки відповідачі ухиляються від виконання своїх обов'язків щодо виховання дитини, а саме тривалий час не піклуються про фізичний і духовний розвиток дитини, її навчання, підготовку до самостійного життя, не забезпечують необхідного харчування, медичного догляду, лікування дитини, що негативно впливає на її фізичний розвиток як складову виховання; не спілкуються з дитиною в обсязі, необхідному для її нормального самоусвідомлення; не надають дитині доступу до культурних та інших духовних цінностей; не сприяють засвоєнню нею загально визнаних норм моралі, а своєю негативною поведінкою показують поганий приклад і створюють небезпеку для її життя і здоров'я, не виявляють інтересу до її внутрішнього світу; не створюють умов для отримання нею освіти.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 26 січня 2022 року у справі № 203/3505/19 (провадження № 61-14351св21) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102828916>.

1.6. Непорозуміння між батьками не можуть бути підставою для позбавлення батьківських прав, оскільки в рішеннях, що стосуються дітей, забезпечення їхніх найкращих інтересів повинне мати першочергове значення і переважати над інтересами батьків

06 жовтня 2021 року Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2, третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, – орган опіки та піклування Мелітопольської районної державної адміністрації Запорізької області, про позбавлення батьківських прав.

Суди установили, що з 2009 року до 2018 року ОСОБА_1 та ОСОБА_2 перебували в зареєстрованому шлюбі, від якого сторони мають дочку ОСОБА_3, після розірвання шлюбу дитина залишилась проживати з позивачем.

У лютому 2019 року до Єдиного реєстру досудових розслідувань були внесені відомості про кримінальне правопорушення за правовою кваліфікацією статті 126-1 КК України, зазначені відомості внесені на підставі заяви ОСОБА_1 про те, що протягом невизначеного часу ОСОБА_2 систематично вчиняла фізичне та психологічне насильство щодо ОСОБА_1.

Під час розгляду звернення ОСОБА_1 із заявою про насильство в сім'ї у 2019 році було встановлено, що мати не мешкає однією родиною із заявником та їх дочкою. Мати перебуває на шостому місяці вагітності від іншого чоловіка, на засідання комісії не з'явилась.

З дитиною за її місцем навчання практичний психолог провів індивідуальну психологічну консультацію, рекомендував забезпечити дитині почуття безпеки зі сторони обох батьків, сприяти створенню позитивного образу матері дівчинки шляхом налагодження спілкування та дотримання психологічної безпеки в житті дочки. Рекомендував огородити дитину від спостереження за з'ясуванням стосунків між батьками, не вживати негативних висловлювань як на адресу матері дитини, так і на адресу її батька.

Згідно з висновком органу опіки та піклування, враховуючи, що громадянка ОСОБА_2 ухиляється від виконання батьківських обов'язків щодо виховання дитини протягом тривалого часу, орган опіки та піклування дійшов висновку про доцільність позбавлення батьківських прав ОСОБА_2 щодо ОСОБА_3.

Заочним рішенням міськрайонного суду позов задоволено. Ухвалою міськрайонного суду заяву ОСОБА_2 про перегляд заочного рішення залишено без задоволення.

Постановою апеляційного суду заочне рішення міськрайонного суду скасовано, у задоволенні позову ОСОБА_1 відмовлено. Обґрунтовуючи своє рішення, апеляційний суд зазначив, що проживання матері в іншому місті та наявність у неї малолітньої дитини не можуть свідчити про злісне ухилення від участі у вихованні іншої дитини, оскільки це об'єктивно ускладнює спілкування та участь у вихованні ОСОБА_3. При цьому відповідач бажає спілкуватись з дочкою, піклуватись про неї, брати участь у вихованні та утриманні в міру своїх можливостей, які наразі обмежені неприязними стосунками з батьком дитини та наявністю малолітньої дитини.

Верховний Суд залишив без змін постанову апеляційного суду з огляду на таке.

Батьки, які проживають окремо від дитини, зобов'язані брати участь у її вихованні і мають право спілкуватися з нею, якщо суд визнав, що таке спілкування не перешкоджатиме нормальному вихованню дитини (частина друга статті 15 Закону України «Про охорону дитинства»).

Відповідно до пункту 2 частини першої статті 164 Сімейного кодексу України (далі – СК України) мати, батько можуть бути позбавлені судом батьківських прав, якщо вона/він ухиляються від виконання своїх обов'язків щодо виховання дитини.

Тлумачення наведених положень статті 164 СК України свідчить, що ухилення від виконання обов'язків щодо виховання дитини може бути підставою для позбавлення батьківських прав лише за умови винної поведінки батьків, свідомого нехтування ними своїми обов'язками.

Ухилення батьків від виконання своїх обов'язків має місце, коли вони не піклуються про фізичний і духовний розвиток дитини, її навчання, підготовку до самостійного життя, зокрема: не забезпечують необхідного харчування, медичного догляду, лікування дитини, що негативно впливає на її фізичний розвиток як складову виховання; не спілкуються з дитиною в обсязі, необхідному для її нормального самоусвідомлення; не надають дитині доступу до культурних та інших духовних цінностей; не сприяють засвоєнню нею загально визнаних норм моралі; не виявляють інтересу до її внутрішнього світу; не створюють умов для отримання нею освіти.

Зазначені фактори, як кожен окремо, так і в сукупності, можна розцінювати як ухилення від виховання дитини лише за умови винної поведінки батьків, свідомого нехтування ними своїми обов'язками.

Рівність прав батьків щодо дитини є похідною від прав та інтересів дитини на гармонійний розвиток та належне виховання. Попри це насамперед повинні бути визначені та враховані інтереси дитини, виходячи із об'єктивних обставин спору, а вже тільки потім права батьків.

На відміну від справи «Ілля Ляпін проти Росії» (заява № 70879/11), яка була предметом розгляду Європейського суду з прав людини та в якій фактично застосований захід у вигляді позбавлення батьківських прав, що дозволило оформити відносини дитини із особою, яка протягом тривалого часу замість біологічного батька фактично здійснювала батьківські права та виконувала батьківські обов'язки, у розглядуваній справі № 320/5094/19 такі обставини суди не встановили, а приводом до ініціювання позбавлення батьківських прав ОСОБА_2, зокрема, стала відсутність її участі у вихованні дитини, наявність конфліктів між батьками.

Врахування конкретних обставини розглядуваної справи, а саме наявність у ОСОБА_2 іншої малолітньої дитини, проживання в іншому населеному пункті, конфлікти між сторонами, а також аналіз процесуальної поведінки ОСОБА_2, а саме подання заяви про перегляд заочного рішення, апеляційної скарги та відзиву на касаційну скаргу свідчить про те, що мати не визнає позов, бажає зберегти зв'язок із дитиною, а справа має для неї важливе значення.

Верховний Суд наголосив на тому, що сам по собі факт реєстрації та проведення досудового розслідування у кримінальному провадженні не є підставою для позбавлення батьківських прав ОСОБА_2.

При цьому також звернув увагу, що особистісні непорозуміння між батьками не можуть бути підставою для позбавлення батьківських прав, оскільки у рішеннях, що стосуються дітей, забезпечення їх найкращих інтересів повинне мати першочергове значення і переважати над інтересами батьків.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 6 жовтня 2021 року у справі № 320/5094/19 (провадження № 61-7357св21) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100214614>.

Аналогічний правовий висновок зроблено в постанові Верховного Суду від 29 квітня 2020 року у справі № 522/10703/18 (провадження № 61-4014св20) – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89107379>.

1.7. Наявність заборгованості щодо сплати аліментів сама по собі не є підставою для позбавлення батька / матері дитини батьківських прав. Факт стягнення з одного з батьків на користь іншого аліментів на утримання дитини не може свідчити про свідоме ухилення від виконання батьківських обов'язків щодо її утримання, оскільки таке стягнення є одним із способів захисту прав дитини на належне матеріальне забезпечення та свідчить про спонукання батька / матері до надання їй належного утримання.

Перебування батька / матері на тимчасово окупованій території є об'єктивною причиною, яка ускладнює спілкування з дитиною та участь у її вихованні

23 квітня 2020 року Верховний Суд у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку письмового провадження справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2, третя особа – Залізнична районна адміністрація Львівської міської ради, про позбавлення батьківських прав.

Суди першої та апеляційної інстанції встановили, що відповідач є батьком малолітнього ОСОБА_3. Дитина проживає разом із матір'ю.

Рішенням районного суду у серпні 2016 року з ОСОБА_2 стягнуто аліменти на користь позивача на утримання дитини у розмірі 1/4 частки від заробітку (доходу), але не менше ніж 30 % прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, щомісячно до його повноліття.

Згідно з довідками поліклініки всіма питаннями стосовно здоров'я дитини займається мати, батько участі в цій сфері життя дитини не брав.

Згідно з висновком органу опіки та піклування районної адміністрації міської ради орган опіки та піклування вважає за доцільне позбавити батьківських прав ОСОБА_2 щодо малолітнього сина ОСОБА_3.

Звертаючись до суду з позовом, ОСОБА_1 зазначала про необхідність позбавлення відповідача батьківських прав, оскільки останній не виконує свого батьківського обов'язку щодо виховання дитини.

Рішенням районного суду позов задоволено. Рішення суду першої інстанції мотивовано тим, що позовні вимоги обґрунтовані та підтверджено факт свідомого ухилення відповідача від виконання своїх батьківських обов'язків щодо неповнолітньої дитини відповідно до статті 150 Сімейного кодексу України.

Постановою апеляційного суду рішення районного суду скасовано, в задоволенні позову відмовлено.

Постанову суду апеляційної інстанції мотивовано тим, що з наданих доказів позивачем не вбачається наявність підстав, визначених у статті 164 Сімейного кодексу України, а тому застосування до відповідача такого виняткового заходу, як позбавлення батьківських прав є недоцільним, оскільки винної поведінки відповідача стосовно дитини доведено не було.

Верховний Суд постанову апеляційного суду залишив без змін з огляду на таке.

Тлумачення пункту 2 частини першої статті 164 СК України дозволяє зробити висновок, що ухилення від виконання своїх батьківських обов'язків щодо виховання дитини може бути підставою для позбавлення батьківських прав

лише за умови винної поведінки батьків, свідомого нехтування ними своїми обов'язками.

Позбавлення батьківських прав є виключним заходом, який тягне за собою серйозні правові наслідки як для батька (матері), так і для дитини (стаття 166 СК України).

Зважаючи, що позбавлення батьківських прав є крайнім заходом, суд може у виняткових випадках у разі доведеності винної поведінки когось із батьків або їх обох з урахуванням її характеру, особи батька і матері, а також інших конкретних обставин справи відмовити в задоволенні позову про позбавлення цих прав, попередивши відповідача про необхідність змінити ставлення до виховання дитини (дітей) і поклавши на органи опіки та піклування контроль за виконанням ним батьківських обов'язків.

Таким чином, позбавлення батьківських прав допускається лише тоді, коли змінити поведінку батьків у кращу сторону неможливо, і лише за наявності вини у діях батьків.

Відповідно до частини п'ятої статті 19 СК України орган опіки і піклування подає до суду письмовий висновок щодо вирішення спору на підставі відомостей, одержаних у результаті обстеження умов проживання дитини, батьків, а також на підставі інших документів, які стосуються справи.

Апеляційний суд у своїх висновках правильно зазначив, що висновок органу опіки має рекомендаційний характер та не є обов'язковим для суду. Крім того, вказаний висновок не містить відомостей щодо наявності виключних обставин, підтверджених відповідними доказами, які б свідчили про свідоме нехтування ОСОБА_2 своїми обов'язками та які б були законною підставою для застосування такого крайнього заходу впливу, як позбавлення його батьківських прав.

Надані позивачем до суду докази не свідчать про злісне ухилення відповідача від виховання дитини, свідоме нехтування ним батьківськими обов'язками, його винну поведінку щодо дитини.

Також суд апеляційної інстанції зазначив, що відповідач проживає на окупованій території України, цей факт позивач не оспорювала, що об'єктивно ускладнює спілкування та участь у вихованні сина.

Верховний Суд погодився із судом апеляційної інстанції стосовно того, що факт стягнення з ОСОБА_2 на користь позивача аліментів на утримання дитини не може свідчити про свідоме ухилення від виконання батьківських обов'язків щодо утримання дитини, оскільки таке є одним із способів захисту прав дитини на належне матеріальне забезпечення та свідчить про спонукання батька до надання дитині належного утримання. Наявність заборгованості зі сплати аліментів сама по собі не є підставою для позбавлення батька дитини батьківських прав.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 23 квітня 2020 року у справі № 420/1075/17 (провадження № 61-17053св19) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88979390>.

1.8. Проживання батька протягом значного часу на території іншої держави без участі у вихованні дітей, піклуванні про них тощо, а також обізнаність про їхню важку життєву ситуацію, пов'язану зі смертю матері, – достатні підстави для позбавлення його батьківських прав, що не є порушенням статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка передбачає право особи на повагу до свого сімейного життя

26 квітня 2022 року Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2, треті особи: Служба у справах дітей Одеської міської ради, Орган опіки та піклування Київської районної адміністрації Одеської міської ради, про позбавлення батьківських прав.

Суди першої та апеляційної інстанцій установили, що відповідач і покійна дочка позивача перебували в зареєстрованому шлюбі, від якого мають двоє дітей.

Рішенням районного суду в 2011 році шлюб між ОСОБА_5 та відповідачем було розірвано.

У 2014 році відповідач виїхав на постійне місце проживання до Держави Ізраїль та є громадянином цієї держави.

Вирішуючи спір, суди керувалися тим, що відповідач в останній раз приїжджав до дітей у 2017 році, проте постійно спілкувався з ними за допомогою месенджерів Viber та Skype.

Також приїздив у вересні 2019 року та у січні 2020 року на засідання комісії з питань захисту прав дітей районної адміністрації міської ради, як органу опіки та піклування, заперечував проти позбавлення його батьківських прав, однак з дітьми не зустрічався, мотивуючи це тим, що позивач не дозволив їм зустрічатись і всляко перешкоджав їх зустрічам.

У 2019 році ОСОБА_5 померла, після її смерті діти проживають з дідом – позивач у справі.

Рішенням районного суду, яке залишене без змін постановою апеляційного суду, позов задоволено. Позбавлено відповідача батьківських прав, призначено позивача опікуном малолітніх дітей, а також стягнуто з відповідача на користь дітей аліменти з дня набрання рішенням законної сили та до їх повноліття.

Верховний Суд залишив без змін рішення судів першої та апеляційної інстанцій з огляду на таке.

У статті 9 Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року передбачено, що держави-учасниці поважають право дитини, яка розлучається з одним чи обома батьками, підтримувати на регулярній основі особисті відносини і прямі контакти з обома батьками, за винятком випадків, коли це суперечить найкращим інтересам дитини.

Підстави позбавлення батьківських прав передбачені частиною першою статті 164 СК України.

Так, згідно з пунктом 2 частини першої статті 164 СК України (у редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин) мати, батько можуть бути позбавлені

судом батьківських прав, якщо вона, він ухиляються від виконання своїх обов'язків щодо виховання дитини.

Позбавлення батьківських прав є виключним заходом, який тягне за собою серйозні правові наслідки як для батька (матері), так і для дитини, передбачені статтею 166 СК України (в редакції, чинній на час виникнення спірних правовідносин).

Отже, зважаючи на те, що позбавлення батьківських прав є крайнім заходом, суд може у виняткових випадках у разі доведеності винної поведінки когось із батьків або їх обох з урахуванням її характеру, особи батька і матері, а також інших конкретних обставин справи відмовити в задоволенні позову про позбавлення цих прав.

Вирішення питання про позбавлення відповідача батьківських прав охоплюється статтею 8 Конвенції і є втручанням у його право на повагу до свого сімейного життя, яке у свою чергу не є абсолютним.

Враховуючи особливості правовідносин, що склались між сторонами, суд має розглянути правомірність втручання у право відповідача на повагу до сімейного життя, що гарантовано статтею 8 Конвенції.

Також обов'язковому дослідженню підлягає питання щодо забезпечення прав дитини не розлучатися з батьками і врахування при цьому якнайкращих інтересів дитини (статті 1, 9 Конвенції).

Верховний Суд погодився з висновками судів першої та апеляційної інстанцій про те, що відповідачем свідомо обрано такі життєві умови, за якими його участь у вихованні дітей є мінімальною та недостатньою, що у свою чергу свідчить про його ухилення від виконання батьківських обов'язків у розумінні статті 164 СК України.

При цьому суди правильно врахували, що такі життєві умови були обрані відповідачем після народження дітей, перебуваючи на значній відстані, на території іншої держави, відповідач мав усвідомлювати, що не зможе піклуватися про фізичний і духовний розвиток дітей, їх навчання, підготовку до самостійного життя.

Також суди взяли до уваги, що з моменту розірвання шлюбу з ОСОБА_5 у 2011 році відповідач не проживав із малолітніми дітьми однією сім'єю, а з 2014 року і до сьогодні проживає за межами України, та, відповідно, з вказаного часу не брав та не бере участі у вихованні дітей, не піклується про них, їх фізичний, духовний та моральний розвиток, не забезпечує матеріально, не забезпечує необхідного харчування, медичного догляду і лікування дітей, як складову частину виховання.

Крім того, суди врахували, що відповідач був достовірно обізнаний про тяжку життєву ситуацію дітей, викликаною хворобою та смертю їх матері, однак не вжив заходів для забезпечення догляду за дітьми, які після смерті матері були позбавлені будь-якого батьківського піклування, що викликало необхідність встановлення опіки над дітьми та призначення опікуном діда.

Встановлені обставини свідчили про наявність підстав для позбавлення відповідача батьківських прав, що не є порушенням статті 8 Конвенції, яка передбачає право особи на повагу до свого сімейного життя.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 26 квітня 2022 року у справі № 520/8264/19 (провадження № 61-19984св21) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104178273>.

1.9. Відмова батьків (усиновлювачів) від дитини є такою, що порушує її права та інтереси, тому ухилення від виконання своїх батьківських обов'язків щодо виховання дитини є підставою для позбавлення батьківських прав і стягнення з батьків (усиновлювачів) аліментів на її утримання

23 червня 2022 року Верховний Суд у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу за позовом ОСОБА_1, ОСОБА_2 до Служби у справах дітей Дніпровської районної державної адміністрації (далі – Дніпровська РДА) про скасування усиновлення та за зустрічним позовом Органу опіки та піклування Дніпровської районної державної адміністрації Дніпропетровської області (далі – Орган опіки та піклування Дніпровської РДА Дніпропетровської області) в особі Служби у справах дітей Дніпровської РДА в інтересах малолітнього ОСОБА_3 до ОСОБА_1, ОСОБА_2, третя особа – Комунальний заклад «Центр соціальної підтримки дітей та сімей «Добре вдома» Дніпропетровської обласної ради (далі – КЗ «ЦСП «Добре вдома» ДОР»), про позбавлення батьківських прав та стягнення аліментів.

Суди встановили, рішенням районного суду у 2018 році задоволено заяву ОСОБА_1 та ОСОБА_2 про усиновлення дитини, усиновлено ОСОБА_3 та внесено відповідні зміни в актовий запис про народження дитини.

Також установили, що ОСОБА_1, ОСОБА_2, як подружжя ОСОБА_6, обрали собі дитину для усиновлення – ОСОБА_3, з 29 серпня 2017 року ОСОБА_1 та ОСОБА_2 перебували на обліку у Службі у справах дітей Дніпровської РДА як кандидати в усиновлювачі, 13 квітня 2018 року прийняли дитину у сім'ю, до ухвалення рішення про усиновлення малолітній ОСОБА_3 був тимчасово влаштований у їхню родину для можливості більше його пізнати, при цьому подружжю надавались практичні рекомендації психолога та зверталася їх увага на те, що малолітній ОСОБА_3 має певні поведінкові особливості (активний, іноді проявляє агресію, важко будує контакт з однолітками), може вередувати та ігнорувати зауваження і прохання дорослих. Два з половиною роки після усиновлення дитина проживала у сім'ї ОСОБА_6.

Згодом у хлопчика стали проявлятися вади характеру, спостерігалася неадекватна поведінка, тому ОСОБА_1, ОСОБА_2 просили суд скасувати усиновлення.

Згідно з актом про передачу дитини у сім'ю усиновлювачів, складеним адміністрацією КЗ «ЦСП «Добре вдома» ДОР», передана усиновлювачам дитина соматично здорова.

У своїх поясненнях щодо спору КЗ «ЦСП «Добре вдома» ДОР» зазначало, що на момент повторного влаштування дитини до комунального закладу ОСОБА_3 мав захворювання полілімфаденопатію неясного генезису, у зв'язку з чим періодично він потребує та отримує відповідні медичні препарати.

Тобто за час перебування дитини в родині ОСОБА_6 стан фізичного та психологічного здоров'я дитини погіршився, при цьому батьки самоусунулися від виконання своїх батьківських обов'язків.

Суд першої інстанції відмовив у задоволенні первісного позову та частково задовольнив зустрічний, оскільки перед усиновленням майбутні батьки усвідомлювали як стан здоров'я дитини, так і особливості її поведінки, спричиненої тяжким дитинством.

Апеляційний суд скасував вказане рішення суду та задовольнив первісний позов, вказавши, що, незалежно від волі усиновлювачів, вони не можуть спільно проживати з дитиною та виконувати батьківські обов'язки. У задоволенні зустрічного позову відмовлено.

Верховний Суд скасував постанову апеляційного суду, залишив у силі рішення суду першої інстанції з огляду на таке.

Відповідно до частини першої статті 238 СК України суд може скасувати усиновлення, зокрема якщо між усиновлювачем і дитиною склалися, незалежно від волі усиновлювача, стосунки, які роблять неможливими їхнє спільне проживання і виконання усиновлювачем своїх батьківських обов'язків.

Згідно зі статтею 3 Конвенції про права дитини в усіх діях щодо дітей першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини. Відповідно до частин першої, четвертої статті 14 Європейської конвенції про усиновлення дітей усиновлення може бути скасовано лише на підставі серйозних обставин, передбачених законом.

Суд установив, що ще до усиновлення хлопчик був тимчасово влаштований у родину позивачів для можливості більше його пізнати, психолог надавав подружжю практичні рекомендації, він звертав увагу на те, що дитина має певні поведінкові особливості. Після усиновлення дитина проживала в сім'ї позивачів два з половиною роки.

Після погіршення стосунків у родині між усиновлювачами та усиновленою дитиною ніхто з батьків не звертався до фахівців з метою встановлення причин неналежної поведінки хлопчика. Тобто батьки не сприяли вирішенню конфліктних ситуацій між ними та сином, про які вони зазначали, звертаючись до суду із позовом про скасування усиновлення, навпаки, єдиним способом вирішення конфлікту між батьками та дитиною було звернення до суду з позовом про скасування усиновлення та до відповідного органу опіки та піклування з метою повернення дитини й влаштування її до комунального закладу, в якому вона перебувала раніше, на повне державне утримання. При цьому батьки відмовились від рекомендацій співробітників відповідної служби у справах дітей щодо проведення роботи з дитиною та усиновлювачами з метою налагодження стосунків у родині.

Верховний Суд також зазначив, що особливої уваги потребує вирішення питання позбавлення батьківських прав усиновлювачів, оскільки вони стали батьками внаслідок особистого волевиявлення на батьківство.

При цьому апеляційний суд порушив і норми процесуального права, оскільки не зазначив, які нові докази, протилежні висновкам місцевого суду, неподання яких до суду першої інстанції було зумовлене поважними причинами, стали підставою для ухвалення нового судового рішення. А переоцінивши докази, які були оцінені місцевим судом з дотриманням вимог процесуального законодавства, суд

апеляційної інстанції не зазначив в оскаржуваному судовому рішенні, які порушення норм процесуального права допустив суд першої інстанції і в чому вони полягають, а також які норми матеріального права були неправильно застосовані і в чому полягає таке неправильне застосування.

Таким чином, Верховний Суд залишив у силі рішення суду першої інстанції який відмовив позивачам у скасуванні усиновлення, натомість позбавив їх батьківських прав та стягнув з подружжя аліменти на користь особи (установи), яка виконуватиме обов'язки законного представника (усиновлювача) дитини.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 23 червня 2022 року у справі № 175/1713/20 (провадження № 61-189св22) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105139632>.

1.10. Лише вивезення дитини за кордон одним із батьків без згоди іншого не є підставою для позбавлення особи батьківських прав на підставі пункту 2 частини першої статті 164 СК України без встановлення іншої винної поведінки батька / матері щодо дитини, а саме умисного ухилення від виконання обов'язків щодо її виховання

05 червня 2019 року Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2, третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору – Виконавчий комітет Шевченківської районної у м. Полтаві ради в особі органу опіки та піклування, про позбавлення батьківських прав.

Суди установили, що сторони перебували у зареєстрованому шлюбі, від якого у сторін народилась дочка ОСОБА_5. Рішенням районного суду у 2010 році шлюб між сторонами розірвано.

Рішенням органу опіки і піклування у 2012 року визначено порядок участі батька у вихованні та спілкуванні із дитиною.

У 2012 році відповідач ОСОБА_2 незаконно (за підробленою згодою від імені батька) вивезла дитину у Швейцарію.

У квітні 2013 року рішенням районного суду дії ОСОБА_2 щодо вивозу дочки за кордон у Швейцарію визнано протиправними та застосовано негайне відібрання дитини. ОСОБА_2 добровільно вказане рішення суду не виконала.

Кантональне управління у справах молоді м. Берн (Швейцарія) у примусовому порядку виконало судові рішення від 08 жовтня 2013 року, ухвалені Верховним судом кантону Берн на території Швейцарії щодо повернення згідно із Гаазькою конвенцією про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей.

ОСОБА_2 після ухвалення у Швейцарії судових рішень відмовилася від їхнього добровільного виконання та не повернула дочку до України, влада Швейцарії запросила ОСОБА_1 для примусового виконання судових рішень швейцарських судів щодо повернення дитини. До 29 грудня 2013 року проведено відповідні процедури, дочку передано батьку і у супроводі Швейцарської державної влади ОСОБА_1 із дочкою покинули Швейцарію та повернулися до України.

Вирок регіонального суду Берн-Міттельланд (Швейцарія) від 02 лютого 2016 року, яким ОСОБА_2 визнано винною у підробці та використанні документів, оскаржується в апеляційному порядку. Тому суд першої інстанції зазначив, що при ухваленні судового рішення не враховує цей вирок.

ОСОБА_2 проживає у Швейцарії, до дочки в Україні не приїжджала.

Рішенням районного суду, залишеним без змін ухвалою апеляційного суду, позов задоволено повністю. Рішення судів першої та апеляційної інстанцій мотивовано тим, що позивач довів факти систематичного порушення ОСОБА_2 прав дитини, відсутності піклування про фізичний та духовний розвиток дитини, її навчання, підготовку до самостійного життя, відсутності спілкування відповідача з дитиною в обсязі, необхідному для її нормального самоусвідомлення, здійснення перешкод у доступі дитини до культурних та інших духовних цінностей.

Суди першої та апеляційної інстанцій не взяли до уваги висновки органу опіки та піклування про недоцільність позбавлення відповідача батьківських прав, як такий, що є необґрунтованим.

Верховний Суд рішення судів першої та апеляційної інстанцій скасував та ухвалив нове, яким у задоволенні позову відмовив, поновивши права матері, з огляду на таке.

Аналіз статей 3, 9 та 18 Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року, ратифікованої Верховною Радою України 27 лютого 1991 року (далі – Конвенція), дають підстави для висновку, що права батьків щодо дитини є похідними від прав та інтересів дитини на гармонійний розвиток та належне виховання, й насамперед повинні бути визначені та враховані інтереси дитини, виходячи із об'єктивних обставин спору, а тільки потім права батьків.

У справі «Хант проти України» від 07 грудня 2006 року Європейський суд з прав людини зазначив, що цивільне провадження у справі стосувалось сімейних відносин заявника та позбавлення його батьківських прав. Ці питання як за національним законодавством, так і в оскаржуваному провадженні мали ґрунтуватись на оцінці особистості заявника та його поведінці.

Верховний Суд керувався тим, що суд на перше місце ставить «якнайкращі інтереси дитини», оцінка яких містить знаходження балансу між усіма елементами, необхідними для прийняття рішення. Водночас позбавлення батьківських прав матері щодо неповнолітньої дитини є крайнім заходом впливу.

З урахуванням установлених обставин суди першої та апеляційної інстанцій дійшли висновку про задоволення позову, зазначивши, що відповідач залишила дитину на тривалий час, перебуває за кордоном, діє всупереч інтересам дитини.

Верховний Суд не може погодитися з такими висновками судів першої та апеляційної інстанцій та зауважує, що розірвання сімейних зв'язків означає позбавлення дитини її коріння, а це можна виправдати лише за виняткових обставин (рішення Європейського суду з прав людини від 18 грудня 2008 року у справі «Савіні проти України», пункт 49).

Не можна позбавити батьківських прав особу, яка не виконує своїх батьківських прав із незалежних від неї причин.

Суд першої інстанції, встановивши, що мати дитини проживає у Швейцарії, дослідивши докази у справі, звернувши у рішенні суду особливу увагу на те, що ні відповідач, ні її представник, ні свідки, які є близькими родичами відповідача, не змогли повідомити, чи мати має намір коли-небудь приїжджати до дочки, дійшов висновку про винну поведінку відповідача та ухвалив рішення про позбавлення батьківських прав.

Поведінка відповідача – матері дитини щодо вивезення її за кордон є такою, що порушує відповідні норми як національного, так і міжнародного права. Проте така обставина не може бути підставою для позбавлення особи батьківських прав на підставі пункту 2 частини першої статті 164 СК України.

Верховний Суд зауважує, що при застосуванні пункту 2 частини першої статті 164 СК України суд має встановити винну поведінку матері щодо дитини, а саме її умисне ухилення від виконання обов'язків щодо виховання дитини.

Також відмова матері у надання дозволу на виїзд дитини за кордон, підозра щодо неї у вчиненні кримінальних правопорушень за частиною другою статті 332, частиною четвертою статті 358, частиною першою статті 382 КК України не можуть бути підставою позбавлення батьківських прав з урахуванням підстав позову та встановлених судами обставин.

З огляду на встановлені обставини справи щодо поведінки матері до дитини Верховний Суд зауважує, що відсутні підстави для застосування до відповідача крайнього заходу впливу у вигляді позбавлення її батьківських прав.

Верховний Суд зазначає, що згідно із матеріалами справи відповідач бажає спілкуватися з дочкою, проти позбавлення її батьківських прав заперечує, про що вказувала у запереченні на позов, апеляційній та касаційній скаргах, а позбавлення батьківських прав необхідно розглядати як крайній захід сімейно-правового характеру, який застосовується до батьків, що не забезпечують належного виховання своїх дітей.

Суди першої та апеляційної інстанцій не навели переконливих аргументів, чому не взяли до уваги висновки органу опіки та піклування про недоцільність позбавлення відповідача батьківських прав, не навели причини необхідності втручання у права відповідача, гарантовані статтею 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Верховний Суд бере до уваги відсутність встановленої судами винної поведінки відповідача, оскільки вона бажає спілкуватися з дочкою, але проживає в іншій країні, в якій народила малолітню дитину, проти позбавлення її батьківських прав заперечує.

Суди першої та апеляційної інстанцій не встановили, що сім'я матері є особливо непридатною або явно неблагополучною для виховання дітей, мати втратила інтерес до дитини, тому Верховний Суд зауважує, що суди першої та апеляційної інстанцій ухвалили судові рішення у вказаній справі без урахування основних інтересів дитини, зокрема, з умовою збереження її зв'язку із рідною матір'ю.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 5 червня 2019 року у справі № 554/1796/16-ц (провадження № 61-27321св18) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82526300>.

1.11. Висновок органу опіки та піклування має рекомендаційний характер, який повинен містити відомості щодо наявності виключних обставин, підтверджених відповідними доказами, які б свідчили про свідоме нехтування батьком / матір'ю своїми обов'язками і були законною підставою для застосування такого крайнього заходу впливу, як позбавлення батьківських прав, що найкраще відповідатиме інтересам дітей

15 квітня 2021 року Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку письмового провадження справу за позовом Органу опіки та піклування Слов'янської міської ради, що діє в інтересах ОСОБА_1, ОСОБА_2, до ОСОБА_3, треті особи: Комунальна установа охорони здоров'я «Краматорський будинок дитини «Антошка» (далі – «Краматорський будинок дитини «Антошка»), Слов'янський міський центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, про позбавлення батьківських прав.

Суди установили, що ОСОБА_3 – батько ОСОБА_1, ОСОБА_2. Мати дітей померла у 2019 році, в період розгляду справи судами.

Рішенням міськрайонного суду у 2018 році в ОСОБА_3 відібрані малолітні діти ОСОБА_1 та ОСОБА_2 без позбавлення батьківських прав.

Згідно з рішеннями міської ради дітям надано статус дітей, позбавлених батьківського піклування, та влаштовано до державного закладу на повне державне утримання.

Відповідно до довідки наркологічного диспансеру ОСОБА_3 перебуває на обліку у лікаря нарколога з діагнозом розлад психіки та поведінки внаслідок вживання опіоїдів. Синдром залежності.

Орган опіки та піклування, згідно з його висновком, вважає доцільним позбавити ОСОБА_3 батьківських прав щодо його дітей ОСОБА_1 та ОСОБА_2.

Рішенням міськрайонного суду, яке залишено без змін постановою апеляційного суду, в задоволенні позову відмовлено.

Залишаючи рішення суду першої інстанції без змін, суд апеляційної інстанції погодився з висновком районного суду про те, що матеріали справи не містять беззаперечних доказів, які б свідчили про ухилення ОСОБА_3 від виконання своїх обов'язків щодо виховання дітей, винної поведінки відповідача у свідомому нехтуванні своїми обов'язками.

Суд апеляційної інстанції не погодився із висновком органу опіки та піклування про доцільність позбавлення батьківських прав відповідача, зокрема з тим, що висновок є недостатньо ґрунтовним, не містить даних про те, що ОСОБА_3 був заслуханий органом опіки та піклування, у висновку відсутнє посилання і на те, що позбавлення батьківських прав відповідатиме інтересам дітей. Крім того, позиція відповідача, а саме його намагання зберегти зв'язок з дітьми, та залучення до розгляду справи адвоката, надання доказів, що він цікавиться життям своїх дітей, свідчать про те, що він жодним чином не є тією особою, яка умисно ухиляється від виконання своїх обов'язків щодо виховання дітей і щодо якої є нагальна необхідність позбавлення батьківських прав щодо своїх дітей.

Факт знаходження відповідача на обліку лікаря нарколога з 1991 року не може бути прямим та однозначним доказом про невиконання батьком своїх батьківських обов'язків (пункт 1 частини четвертої статті 164 СК України) без доводів взаємозв'язку цих фактів із виконанням батьківських обов'язків.

Верховний Суд залишив без змін рішення судів першої та апеляційної інстанцій з огляду на таке.

Тлумачення пункту 2 частини першої статті 164 СК України дає змогу дійти висновку, що ухилення від виконання своїх обов'язків щодо виховання дитини може бути підставою для позбавлення батьківських прав лише за умови винної поведінки батьків, свідомого нехтування ними своїми обов'язками.

У частині четвертій статті 19 СК України визначено, що під час розгляду судом спорів щодо позбавлення батьківських прав обов'язковою є участь органу опіки та піклування.

Відповідно до частини п'ятої статті 19 СК України орган опіки і піклування подає до суду письмовий висновок щодо розв'язання спору на підставі відомостей, одержаних у результаті обстеження умов проживання дитини, батьків, а також на підставі інших документів, які стосуються справи.

Суд може не погодитися з висновком органу опіки та піклування, якщо він є недостатньо обґрунтованим, суперечить інтересам дитини (частина шоста статті 19 СК України).

Позбавлення батьківських прав є крайнім заходом впливу і повинен застосовуватись у випадках свідомого та умисного ухилення відповідача від виконання своїх батьківських обов'язків, та з урахуванням того, що такий захід буде застосований в інтересах дітей.

Зважаючи на те, що позбавлення батьківських прав є крайнім заходом, суд може у виняткових випадках при доведеності винної поведінки когось із батьків або їх обох з урахуванням її характеру, особи батька і матері, а також інших конкретних обставин справи відмовити в задоволенні позову про позбавлення цих прав, попередивши відповідача про необхідність змінити ставлення до виховання дитини (дітей) і поклавши на органи опіки та піклування контроль за виконанням ним батьківських обов'язків.

Таким чином, позбавлення батьківських прав допускається лише тоді, коли змінити поведінку батьків у кращу сторону неможливо, і лише за наявності вини у діях батьків.

Ураховуючи викладене, суди першої та апеляційної інстанцій, на підставі належним чином оцінених доказів, дійшли правильного висновку про те, що підстави, передбачені статтею 164 СК України для позбавлення відповідача батьківських прав, відсутні.

Батько дітей наполегливо бажає спілкуватися з ними, проти позбавлення батьківських прав категорично заперечує, а позбавлення батьківських прав необхідно розглядати як крайній захід сімейно-правового характеру, який застосовується до батьків, що не забезпечують належного виховання своїх дітей.

Під час розгляду справи, суди не погодилися з висновком органу опіки та піклування щодо доцільності позбавлення ОСОБА_3 батьківських прав щодо його малолітніх дітей ОСОБА_1 та ОСОБА_2, оскільки у ньому не встановлено фактів, які б свідчили про те, що позбавлення відповідача батьківських прав є заходом впливу, який найкраще відповідає інтересам дітей. Вказаний висновок не містить відомостей про те, що ОСОБА_3 був заслуханий органом опіки та піклування. При цьому суди врахували, що після відібрання дітей у ОСОБА_3 він не втрачає зв'язку з ними, відвідує їх постійно у будинку дитини, приносить фрукти, печиво та інше, цікавився станом здоров'я, проводив із ними час.

Враховуючи це, Верховний Суд погодився з висновками судів першої та апеляційної інстанцій про відсутність підстав для позбавлення ОСОБА_3 батьківських прав, оскільки він, в силу своїх можливостей, намагається піклуватися про дітей. Крім того, під час розгляду цієї справи померла матір дітей ОСОБА_4. Фактично діти залишилися напівсиротами, і позбавлення ОСОБА_3 батьківських прав за відсутності доказів його ухилення від виконання батьківських обов'язків чи жорстокого поводження з дітьми є несправедливим, навіть не зважаючи на те, що відібрання дітей у листопаді 2018 року, що передувало зверненню Органом опіки та піклування Слов'янської міської ради до суду і цим позовом, було виправданим.

Відібрання дітей та їхнє влаштування до державного закладу на повне державне утримання саме у цьому випадку за обставин, що встановлені судами, є абсолютно виправданим та необхідним заходом щодо захисту малолітніх дітей.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 15 квітня 2021 року у справі № 243/13191/19-ц (провадження № 61-2237св21) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96342704>.

1.12. Позбавлення батьків / одного з них батьківських прав відповідатиме інтересам дитини, якщо з народження вона проживає та виховується у стійкому сімейному середовищі баби та діда, які створили належні умови для фізичного й духовного розвитку дитини, за відсутності доказів того, що протягом тривалого неодноразового розгляду справи в судах першої та апеляційної інстанцій (понад два роки) ставлення батька / матері до своїх батьківських обов'язків змінилося

04 вересня 2019 року Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку письмового провадження справу за позовом ОСОБА_1, ОСОБА_2 до ОСОБА_3, ОСОБА_4, третя особа – Орган опіки та піклування Виконавчого комітету Довгинцівської районної у місті ради, про позбавлення батьківських прав та стягнення аліментів на утримання дитини.

Суди установили, що позивачі у справі є бабою та дідом малолітнього ОСОБА_5, вони з народження піклуються про дитину, яка з народження проживає з ними. Вихованням дитини займаються позивачі.

Батьком дитини є ОСОБА_3 – відповідач у справі, ОСОБА_4 – мати. Батько зовсім не спілкується з дитиною, не бере участі в її вихованні, розвитку, лікуванні

та взагалі у житті ОСОБА_5. Дитина жити з батьком не бажає та скаржиться на його ставлення.

Відповідно до висновку виконавчого комітету районної ради вважають за доцільне позбавити батьківських прав ОСОБА_3 щодо малолітнього ОСОБА_5.

Рішенням районного суду у 2016 році позов задоволено частково, позбавлено ОСОБА_3 та ОСОБА_4 батьківських прав щодо сина ОСОБА_5. В іншій частині позовних вимог відмовлено. Ухвалою апеляційного суду апеляційну скаргу ОСОБА_3 відхилено. Рішення районного суду залишено без змін.

Ухвалою Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ у 2017 році, рішення районного суду та ухвалу апеляційного суду у частині позбавлення батьківських прав ОСОБА_3 скасовано, справу у цій частині направлено на новий розгляд до суду першої інстанції.

Останнім рішенням районного суду, яке залишено без змін постановою апеляційного суду, позов ОСОБА_1, ОСОБА_2 задоволено. Позбавлено ОСОБА_3 батьківських прав щодо малолітнього сина ОСОБА_5.

Рішення мотивовано тим, що ОСОБА_3 ухиляється від виконання своїх батьківських обов'язків щодо виховання сина ОСОБА_5, оскільки він не піклується про нього, не займається його вихованням та духовним розвитком, не цікавиться життям та здоров'ям дитини, матеріально не забезпечує, подарунків дитині не дарує, зі святами не вітає, не проявляє жодного інтересу до життя дитини, що впливає на його фізичний та моральний стан. ОСОБА_3 не спілкується з дитиною, та матеріально сина не забезпечує, живе своїм життям.

Верховний Суд залишив без змін рішення судів першої та апеляційної інстанцій з огляду на таке.

Декларація прав дитини, проголошена Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1959 року, як принципове положення визначила, що дитина повинна зростати в умовах турботи.

Відповідно до статті 18 цієї Конвенції про права дитини батьки або у відповідних випадках законні опікуни несуть основну відповідальність за виховання і розвиток дитини. Найкращі інтереси дитини є предметом їх основного піклування.

Згідно зі статтею 11 Закону України «Про охорону дитинства» сім'я є природним середовищем для фізичного, духовного, інтелектуального, культурного, соціального розвитку дитини, її матеріального забезпечення і несе відповідальність за створення належних умов для цього.

Кожна дитина має право на проживання в сім'ї разом із батьками або в сім'ї одного з них та на піклування батьків. Право дитини на отримання належного сімейного виховання виникає у неї від народження.

Відповідно до статті 150 СК України батьки зобов'язані піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний стан.

Відповідно до статті 164 СК України мати, батько можуть бути позбавлені судом батьківських прав, якщо вона, він не забрали дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я без поважної причини і протягом шести

місяців не виявляли щодо неї батьківського піклування; ухиляються від виконання своїх обов'язків щодо виховання дитини; жорстоко поводяться з дитиною; є хронічними алкоголіками або наркоманами; вдаються до будь-яких видів експлуатації дитини, примушують її до жебракування та бродяжництва; засуджені за вчинення умисного кримінального правопорушення щодо дитини.

Згідно із статтею 166 СК України позбавлення батьківських прав є виключною мірою, яка тягне за собою серйозні правові наслідки як для батька, так і для дитини.

Ухилення батьків від виконання своїх обов'язків має місце, коли вони не піклуються про фізичний і духовний розвиток дитини, її навчання, підготовку до самостійного життя, зокрема: не забезпечують необхідного харчування, медичного догляду, лікування дитини, що негативно впливає на її фізичний розвиток як складову виховання; не спілкуються з дитиною в обсязі, необхідному для її нормального самоусвідомлення; не дають дитині доступу до культурних та інших духовних цінностей; не сприяють засвоєнню нею загальнонавчаних норм моралі; не виявляють інтересу до її внутрішнього світу; не створюють умов для отримання нею освіти. Зазначені фактори, як кожен окремо, так і в сукупності, можна розцінювати як ухилення від виховання дитини лише за умови винної поведінки батьків, свідомого нехтування ними своїми обов'язками.

Позбавлення батьківських прав є крайнім заходом, який суд може застосувати у виняткових випадках при доведеності винної поведінки когось із батьків або їх обох з урахуванням її характеру, особи батька і матері.

За таких обставин та з підстав, передбачених вказаними нормами матеріального права, правильним та обґрунтованим є висновок суду першої інстанції, з яким погодився й апеляційний суд, про задоволення позову, оскільки за встановлених у справі обставин наявні передбачені законом підстави для позбавлення батьківських прав ОСОБА_3. Суди установили, що відповідач свідомо нехтує своїми батьківськими обов'язками, взагалі не цікавиться ні життям, ні здоров'ям дитини, не піклується про фізичний і духовний розвиток сина, його навчання, підготовку до самостійного життя, не забезпечує необхідного харчування, медичного догляду, лікування. Дитина з народження проживає з бабою та дідом, перебуває на їх повному утриманні. Позбавлення батьківських прав відповідача відповідатиме інтересам дитини, оскільки з народження хлопчик проживає та виховується у стійкому сімейному середовищі баби та діда, які створили належні умови для фізичного та духовного розвитку дитини. У матеріалах справи відсутні докази того, що протягом тривалого неодноразового розгляду справи у судах першої та апеляційної інстанцій (понад два роки) ставлення відповідача до своїх батьківських обов'язків змінилось.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 4 вересня 2019 року у справі № 211/559/16-ц (провадження № 61-13258св19) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84092320>.

1.13. Озвучена в судовому засіданні думка дитини не є єдиною підставою, яка враховується при вирішенні питання про позбавлення батьківських прав, оскільки думка дитини не завжди може відповідати її інтересам, може бути висловлена під впливом певних зовнішніх факторів, яким вона через малолітній вік неспроможна надавати правильну оцінку, чи інших можливих факторів впливу на неї

13 липня 2022 року Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2, треті особи: служба у справах дітей Уманської міської ради, Уманська місцева прокуратура, про позбавлення батьківських прав та стягнення аліментів.

Суди попередніх інстанцій встановили, що батьками ОСОБА_4, є: батько – ОСОБА_1, мати – ОСОБА_2. Зареєстроване місце проживання дитини разом з батьком. Мати дитини тривалий час проживає та працює в іншому місті.

Відповідно до довідки – характеристики дошкільного навчального закладу, який дитина відвідувала з 2009 до 2014 року та згідно з характеристикою загальноосвітньої школи де дитина навчається на даний час, зазначено, що дитиною опікується лише батько та бабуся ОСОБА_8. Матір дитини декілька разів навідувала її у садку, після яких дитина була знервована та плакала. За чотири роки у школі, матір дитини приходила до дитини у школу лише один раз.

У висновку, орган опіки та піклування виконавчого комітету міської ради порушує клопотання про позбавлення батьківських прав ОСОБА_2.

Відповідно до висновку, служба у справах дітей міської ради, вважає доцільним розглянути питання про позбавлення батьківських прав матері ОСОБА_2 стосовно доньки ОСОБА_4.

Заочним рішенням міськрайонного суду позов задоволено, позбавлено ОСОБА_2 батьківських прав та стягнуто з неї аліменти на користь ОСОБА_1 в розмірі 1/4 частини з усіх видів її заробітку (доходу) щомісячно, але не менше 50 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку до досягнення дитиною повноліття.

Ухвалою міськрайонного суду заяву ОСОБА_2 про перегляд заочного рішення міськрайонного суду залишено без задоволення.

Постановою апеляційного суду скасовано заочне рішення міськрайонного суду, ухвалено нове судове рішення, яким відмовлено у задоволенні позову ОСОБА_1.

Судове рішення апеляційного суду мотивоване тим, що задовольняючи вимоги про позбавлення батьківських прав ОСОБА_2 стосовно дочки ОСОБА_4, суд першої інстанції не врахував, що позбавлення батьківських прав є крайнім заходом впливу на осіб, які не виконують батьківські обов'язки та виключною мірою, яка тягне за собою серйозні правові наслідки як для батьків, так і для дитини, а тому питання про його застосування слід вирішувати лише після повного, всебічного, об'єктивного з'ясування обставин справи, зокрема ставлення батьків до дітей. Установивши, що після досягнення дитиною трирічного віку відповідач

виїхала на заробітки до іншого міста та припинила спілкування з дитиною, суд першої інстанції наведеного вище не урахував та дійшов помилкового висновку, що про невиконання батьківських обов'язків свідчить та обставина, що ОСОБА_2 тривалий час не бачилася та не спілкувалася з дочкою. Суд першої інстанції залишив поза увагою, що зазначені обставини настали поза волею і без винної поведінки ОСОБА_2, яка не має можливості спілкуватися з дитиною через складнощі, що сталися у її житті. Суд не встановив обставин, які б свідчили про те, що ОСОБА_2 не бажає спілкуватися з дитиною та брати участь у її вихованні, та не звернув увагу, що між сторонами у справі існує конфлікт, що негативно вплинуло на взаємовідносини ОСОБА_2 з дочкою. Та обставина, що на час розгляду справи матеріальним забезпеченням дитини, її вихованням і розвитком займається батько, не свідчить про те, що мати дитини не бажає приймати участь у її утриманні і вихованні, тобто свідомо умисно нехтує батьківськими обов'язками. Суд помилково поклав в основу рішення висновок органу опіки та піклування виконавчого комітету міської ради щодо порушення клопотання про позбавлення батьківських прав ОСОБА_2 оскільки вказаний висновок ґрунтується лише на поясненнях малолітньої дитини, які фактично зводяться до того, що ОСОБА_2 не проживає разом з ними та не допомагає матеріально.

Верховний Суд залишив без змін постанову апеляційного суду з огляду на таке.

Статтею 165 СК України визначено, що право на звернення до суду з позовом про позбавлення батьківських прав мають один з батьків, опікун, піклувальник, особа, в сім'ї якої проживає дитина, заклад охорони здоров'я, навчальний або інший дитячий заклад, в якому вона перебуває, орган опіки та піклування, прокурор, а також сама дитина, яка досягла чотирнадцяти років.

Ухилення батьків від виконання своїх обов'язків має місце, коли вони не піклуються про фізичний і духовний розвиток дитини, її навчання, підготовку до самостійного життя, зокрема: не забезпечують необхідного харчування, медичного догляду, лікування дитини, що негативно впливає на її фізичний розвиток як складову виховання; не спілкуються з дитиною в обсязі, необхідному для її нормального самоусвідомлення; не надають дитині доступу до культурних та інших духовних цінностей; не сприяють засвоєнню нею загальновизнаних норм моралі; не виявляють інтересу до її внутрішнього світу; не створюють умов для отримання нею освіти.

Зазначені фактори, як кожен окремо, так і в сукупності, можна розцінювати як ухилення від виховання дитини лише за умови винної поведінки батьків, свідомого нехтування ними своїми обов'язками.

Позбавлення батьківських прав є крайнім заходом, суд може у виняткових випадках при доведеності винної поведінки когось із батьків або їх обох з урахуванням її характеру, особи батька і матері, а також інших конкретних обставин справи відмовити в задоволенні позову про позбавлення цих прав, попередивши відповідача про необхідність змінити ставлення до виховання дитини (дітей) і поклавши на органи опіки та піклування контроль за виконанням ним батьківських обов'язків.

Установивши, що ОСОБА_2 не втратила інтересу до участі у вихованні дитини, має намір на відновлення відносин з нею, апеляційний суд дійшов правильного висновку про недоведеність позивача необхідності застосування до відповідача такого крайнього заходу, як позбавлення батьківських прав, доцільність вжиття якого ані позивач, ані орган опіки та піклування належно не аргументували.

Зокрема у справі, що переглядається, суд апеляційної інстанції установив, що неможливість активної участі матері в житті дитини спричинена об'єктивними причинами, зокрема вона проживає та працює у іншому місті, між нею та відповідачем існують неприязні стосунки, а отже, дійшов обґрунтованого висновку про недоведеність позивачем свідомого ухилення відповідача від виконання батьківських обов'язків.

Відповідно до частин другої, третьої статті 171 СК України дитина, яка може висловити свою думку, має бути вислухана при вирішенні між батьками, іншими особами спору щодо її виховання, місця проживання, у тому числі при вирішенні спору про позбавлення батьківських прав, поновлення батьківських прав, а також спору щодо управління її майном. Суд має право постановити рішення всупереч думці дитини, якщо цього вимагають її інтереси.

Озвучена думка дитини не є єдиною підставою, яка враховується при вирішенні питання про позбавлення батьківських прав, оскільки її думка не завжди може відповідати її інтересам, може бути висловлена під впливом певних зовнішніх факторів, яким вона в силу малолітнього віку неспроможна надавати правильну оцінку, чи інших можливих факторів впливу на неї.

Виходячи з пріоритету якнайкращих інтересів дитини, Верховний Суд вважає, що неврахування апеляційним судом думки малолітньої ОСОБА_4, щодо позбавлення її матері батьківських прав є виправданим з огляду на її вік, до того ж, як слідує із технічного звукозапису судового засідання, дитина не висловила власної ствердної думки щодо необхідності позбавлення батьківських прав її матері.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 13 липня 2022 року у справі № 705/3040/18 (провадження № 61-19878св21) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105359259>.

2. Поновлення батьківських прав

2.1. Особа, позбавлена батьківських прав, має право звернутися до суду з позовом про їх поновлення. Розглядаючи такі справи, суди зобов'язані перевіряти, наскільки змінилися поведінка такої особи й обставини, що були підставою для позбавлення її батьківських прав, а також думки другого з батьків та інших осіб, з якими проживає дитина, враховуючи, крім цього, інтереси і думку самої дитини, якщо вона її може висловити

12 травня 2022 року Верховний Суд у складі колегії суддів Третньої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного

провадження справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2, третя особа – Орган опіки та піклування Шевченківської районної адміністрації Львівської міської ради, про поновлення батьківських прав.

Суд установив, що ОСОБА_1 і ОСОБА_2 є батьками малолітнього ОСОБА_3.

Рішенням районного суду у 2012 році ОСОБА_1 позбавлено батьківських прав стосовно ОСОБА_3.

У 2019 році суди нижчих інстанцій стягнули з ОСОБА_1 на користь ОСОБА_2 аліменти на дитину у розмірі 1/5 частки від усіх видів заробітку (доходу) щомісячно до досягнення дитиною повноліття, але не менше ніж 50 % прожиткового мінімуму.

Орган опіки та піклування районної адміністрації міської ради вважав за недоцільне поновлення батьківських прав ОСОБА_1 стосовно дитини, оскільки ОСОБА_1 не бере участі у вихованні сина, не цікавиться станом його здоров'я, не забезпечує матеріально.

Рішенням районного суду, яке залишено без змін постановою апеляційного суду у задоволенні позову ОСОБА_1 відмовлено.

Суд апеляційної інстанції погодився з висновками суду першої інстанції про відсутність правових підстав для задоволення позову. Вважав, що суд першої інстанції не допустив порушень норм матеріального та процесуального права, які б були підставою для зміни чи скасування оскаржуваного рішення.

Постановою Верховного Суду постанову апеляційного суду скасовано, а справу направлено на новий розгляд до суду апеляційної інстанції.

Постанову Верховного Суду мотивовано тим, що суд апеляційної інстанції не встановив на підставі належних та допустимих доказів, чи і надалі відповідач ухиляється від виконання своїх батьківських обов'язків та не бере участі у вихованні свого сина, як змінилася його поведінка та чи змінилися обставини, які стали підставою для позбавлення його батьківських прав. Крім того, суд апеляційної інстанції не врахував поведінку позивача, його намагання та бажання виправити ситуацію, яка склалася, і продовжувати виховувати свого сина та турбуватися про нього, про що також свідчить і поданий ним позов про поновлення батьківських прав. При цьому суд не звернув уваги на зміст положення статті 171 СК України, відповідно до якого дитина має право на те, щоб бути вислуханою батьками, іншими членами сім'ї, посадовими особами з питань, що стосуються її особисто, а також питань сім'ї.

Під час перегляду справи апеляційний суд виніс постанову, якою рішення районного суду скасував, позов частково задовольнив, а саме поновив батьківські права ОСОБА_1 стосовно малолітнього сина ОСОБА_3, в решті позовних вимог відмовлено.

Апеляційний суд мотивував своє рішення тим, що систематична сплата ОСОБА_1 аліментів на утримання дитини, а також з урахуванням думки дитини, яка була заслухана в судовому засіданні, і той факт, що ОСОБА_1 неодноразово брав участь у АТО, що є об'єктивною перешкодою для повноцінного виконання батьківських обов'язків, від часу ухвалення рішення про позбавлення його

батьківських прав до теперішнього часу змінив своє ставлення до виконання батьківських обов'язків, є підставою для поновлення батьківських прав.

Верховний Суд таке рішення апеляційного суду залишив без змін, зазначивши таке.

Згідно із частинами першою, четвертою статті 169 СК України мати, батько, позбавлені батьківських прав, мають право на звернення до суду з позовом про поновлення батьківських прав. Суд перевіряє, наскільки змінилася поведінка особи, позбавленої батьківських прав, та обставини, що були підставою для позбавлення батьківських прав, і постановляє рішення відповідно до інтересів дитини.

Тлумачення частини другої статті 171 СК України свідчить, що вона закріплює випадки, коли думка дитини має бути вислухана обов'язково. До таких випадків належить: вирішення спору між батьками, іншими особами щодо її виховання (стаття 159 СК України); вирішення спору між батьками, іншими особами щодо її місця проживання (стаття 161 СК України); вирішення спору про позбавлення батьківських прав (стаття 164 СК України); вирішення спору про поновлення батьківських прав (стаття 169 СК України); вирішення спору щодо управління її майном (стаття 177 СК України).

Отже, особам, позбавленим батьківських прав, надано право звернутися до суду з позовом про їх поновлення. Розглядаючи такі справи, суди зобов'язані перевіряти, наскільки змінилися поведінка особи та обставини, що були підставою для позбавлення її батьківських прав. При вирішенні питання про поновлення батьківських прав одного з батьків суд бере до уваги думку другого з них та інших осіб, із якими проживає дитина, враховує її інтереси, а також думку дитини, якщо вона її може висловити.

Згідно з пунктами 1, 2 статті 3 та статтями 9, 18 Конвенції про права дитини, яка ратифікована Постановою Верховної Ради України від 27 лютого 1991 року, закріплено основоположний принцип забезпечення найкращих інтересів дитини, якого необхідно дотримуватися, зокрема, при вирішенні питань про місце проживання дитини у випадку, коли її батьки проживають окремо; про тимчасове розлучення з одним із батьків у зв'язку з необхідністю виїхати за межі країни, в якій визначено місце проживання дитини, з іншим із батьків з метою отримання освіти, лікування, оздоровлення та з інших причин, обумовлених необхідністю забезпечити дитині повний і гармонійний фізичний, розумовий, духовний, моральний і соціальний розвиток, а також необхідний для такого розвитку рівень життя.

Враховуючи викладене, апеляційний суд, заслухавши думку дитини, врахувавши, що позивач систематично сплачує аліменти на утримання дитини, неодноразово брав участь у АТО, його бажання займатися вихованням свого сина та турбуватися про нього, встановивши, що поведінка особи, позбавленої батьківських прав, та обставини, що були підставою для позбавлення батьківських прав, істотно змінилися, дійшов правильного висновку про поновлення батьківських прав ОСОБА_1 стосовно малолітнього сина ОСОБА_3.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 12 травня 2022 року у справі № 466/5767/18 (провадження № 61-21142св21) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104330051>.

2.2. Факт неналежного піклування батька про дитину та його перебування на диспансерному обліку в лікаря-нарколога є підставою для відмови в поновленні його батьківських прав, оскільки поведінка, світогляд і звички батьків мають запевняти, що поновлення їхніх батьківських прав відповідатиме найкращим інтересам дитини, а не навпаки

02 червня 2021 року Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2, третя особа – Орган опіки та піклування виконкому Амур-Нижньодніпровської районної у м. Дніпропетровську ради, про поновлення батьківських прав.

Суди першої та апеляційної інстанцій установили, що рішенням районного суду у 2015 році за заявою Комунального закладу «Дніпропетровська клінічна психіатрична лікарня» Дніпропетровської обласної ради, заінтересована особа – ОСОБА_1, про надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку задоволено. Госпіталізовано ОСОБА_1 для надання психіатричної допомоги у примусовому порядку.

Постановою районного суду у квітня 2016 року ОСОБА_1 визнано винним у вчиненні передбаченого частиною першою статті 173-2 КУпАП адміністративного правопорушення, звільнено його від адміністративної відповідальності, обмежившись усним зауваженням, справу закрито. Установлено, що ОСОБА_1 в березні 2016 року причинив фізичне насильство своїй цивільній дружині ОСОБА_2, чим порушив вимоги Закону України «Про насильство в сім'ї».

Установлено, що позивач з червня 2016 року перебуває під диспансерно-динамічним наглядом у лікаря-нарколога з діагнозом «Розлади психіки та поведінки внаслідок вживання каннабіноїдів. Синдром залежності».

Відповідно до епікризу з історії хвороби позивач у 2019 році перебував на стаціонарному лікуванні зі встановленим діагнозом «Психічні розлади та розлади поведінки внаслідок комбінованого вживання алкоголю та каннабіноїдів».

Позивач позбавлений батьківських прав стосовно доньки ОСОБА_4 на підставі рішення районного суду у 2018 році.

Звертаючись до суду з позовом про поновлення батьківських прав, ОСОБА_1, посилаючись на положення частин першої та четвертої статті 169 СК України вважав, що обставини, які були підставою для позбавлення його батьківських прав, змінилися, отже, його права повинні бути поновлені.

Згідно з висновком психоемоційного стану дитини після пережитої психологічної травми на момент агресивної та неадекватної поведінки батька у ОСОБА_4 спостерігався панічний страх. У рекомендаціях зазначено про забезпечення відсутності контакту дитини з батьком до досягнення повноліття, що надасть можливість дитині нормально розвиватись до стабільного дорослого стану, коли вона зможе приймати рішення самостійно щодо спілкування з ним та бути невразливою у разі можливого контакту з батьком.

Рішенням районного суду, яке залишене без змін постановою апеляційного суду, в задоволенні позову відмовлено.

Відмовляючи у задоволенні позову про поновлення батьківських прав, районний суд, з висновком якого погодився і суд апеляційної інстанції, дійшов висновку про відсутність підстав для поновлення ОСОБА_1 батьківських прав, оскільки надані ним документи не підтверджують наявності змін у його житті, тому що протягом 2019 року він проходив лікування, пов'язане із вживанням наркотичних засобів.

З такими висновками судів першої та апеляційної інстанцій Верховний Суд погодився з огляду на таке.

Відповідно до частини третьої статті 51 Конституції України сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою.

У частинах першій, другій статті 3 Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року, ратифікованої Верховною Радою України 27 лютого 1991 року (далі – Конвенція), передбачено, що в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини. Дитині забезпечується такий захист і піклування, які необхідні для її благополуччя, беручи до уваги права й обов'язки її батьків, опікунів чи інших осіб, які відповідають за неї за законом.

Стаття 9 Конвенції покладає на держави-учасниці обов'язок забезпечувати те, щоб дитина не розлучалася з батьками всупереч їх бажанню, за винятком випадків, коли компетентні органи згідно з судовим рішенням визначають відповідно до застосовуваного закону і процедур, що таке розлучення необхідне в якнайкращих інтересах дитини. Таке визначення може бути необхідним у тому чи іншому випадку, наприклад, коли батьки жорстоко поведуться з дитиною або не піклуються про неї, або коли батьки проживають роздільно і необхідно прийняти рішення щодо місця проживання дитини.

Відповідно до статті 18 Конвенції батьки або у відповідних випадках законні опікуни несуть основну відповідальність за виховання і розвиток дитини. Найкращі інтереси дитини є предметом їх основного піклування.

Аналіз наведених норм права дає підстави для висновку, що права батьків щодо дитини є похідними від прав та інтересів дитини на гармонійний розвиток та належне виховання, й, насамперед, повинні бути визначені та враховані інтереси дитини, виходячи із об'єктивних обставин спору, а тільки потім права батьків.

Згідно із частинами першою, четвертою статті 169 СК України мати, батько, позбавлені батьківських прав, мають право на звернення до суду з позовом про поновлення батьківських прав. Суд перевіряє, наскільки змінилася поведінка особи, позбавленої батьківських прав, та обставини, що були підставою для позбавлення батьківських прав, і постановляє рішення відповідно до інтересів дитини.

Колегія суддів вважає, що висновки судів першої та апеляційної інстанцій про відсутність підстав для поновлення батьківських прав ОСОБА_1 є правильними з огляду на наявність у матеріалах справи доказів перебування позивача на стаціонарному лікуванні у КП «ДКПБ» у період з 19 березня 2019 року до 22 квітня 2019 року зі встановленим діагнозом «Психічні розлади та розлади поведінки внаслідок комбінованого вживання алкоголю та каннабіноїдів». Крім того, позивач не заперечив проходження такого лікування та зазначив, що воно спричинене особистими обставинами.

Ураховуючи наведене, у суду відсутні підстави вважати, що психічний та емоційний стан позивача є стабільним та не схильним до впливу зовнішніх чинників. Оскільки на підставі статті 18 Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року батьки або у відповідних випадках законні опікуни несуть основну відповідальність за виховання і розвиток дитини, а найкращі інтереси дитини є предметом їх основного піклування, отже, впевненості у можливостях ОСОБА_1 забезпечити найкращі інтереси доньки станом на момент розгляду справи немає. При цьому колегія суддів погоджується, що надані ним докази зміни його поведінки, світогляду, звичок не дають впевненості у його доводах та спростовуються його ж поведінкою, яка свідчить про нестійку психіку та схильність до вживання алкоголю та каннабіноїдів.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 2 червня 2021 року у справі № 199/6950/19 (провадження № 61-1107св21) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97495427>.

3. Встановлення / визнання батьківства

3.1. Вимога матері про виключення запису про її чоловіка як батька дитини з актового запису про народження дитини може бути задоволена лише в разі подання іншою особою (біологічним батьком) заяви про своє батьківство. Сімейним законодавством не врегульовано вирішення цього питання в разі смерті особи, яка повинна подати заяву про своє батьківство. Біологічний батько загинув до народження дитини, однак за життя своєю поведінкою визнавав своє батьківство щодо неї. Реалізуючи право дитини знати свого батька та неможливість скасування прав, що впливають із кровної спорідненості, підлягає задоволенню внесення змін до актового запису про народження дитини і включення до нього відомостей особи, яка загинула, як батька

07 липня 2021 року Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2, ОСОБА_3, Шевченківського районного у м. Запоріжжі відділу державної реєстрації актів цивільного стану Головного територіального управління юстиції у Запорізькій області (далі – відділ РАЦС), треті особи: Орган опіки та піклування районної адміністрації Запорізької міської ради по Шевченківському району, П'ята Запорізька державна нотаріальна

контора, про встановлення батьківства та визнання права власності в порядку спадкування.

Звертаючись до суду, ОСОБА_1 зазначала, що перебувала у зареєстрованому шлюбі з ОСОБА_2, але проживала з ОСОБА_4, від якого народила дитину. В актовому записі про її народження батьком дитини зазначено ОСОБА_2, оскільки дитина була народжена до спливу десяти місяців після припинення шлюбу між ОСОБА_1 та ОСОБА_2.

Після смерті ОСОБА_4 відкрилась спадщина, на яку як спадкоємець першої черги має право його біологічна донька ОСОБА_5. На підставі зазначеного позивач просила суд установити факт, що батьком дитини є ОСОБА_4; зобов'язати відділ РАЦС виключити відомості з актового запису про народження дитини про батька дитини ОСОБА_2 та замінити його новим – ОСОБА_4; змінити по батькові, прізвище дитини; визнати за нею право власності на будинок у порядку спадкування після смерті ОСОБА_4.

Місцевий суд, з рішенням якого погодився й апеляційний суд, установив факт, що батьком ОСОБА_5 є померлий ОСОБА_4. Також внесено до актового запису про народження зміни по батькові дитини, її батьком зазначено ОСОБА_4. Визнано за ОСОБА_5 право власності на S частину житлового будинку у порядку спадкування за законом після смерті ОСОБА_4.

Верховний Суд скасував рішення у частині задоволення позову про встановлення факту батьківства, змінив рішення у частині задоволення позову про виключення відомостей з актового запису про народження дитини і залишив рішення без змін у частині вирішення позовних вимог про визнання права власності ОСОБА_5 на спадкове майно, зазначивши таке.

Встановлюючи факт, що ОСОБА_4 є батьком ОСОБА_5 на підставі статті 315 ЦК України, суди не врахували, що згідно з нормами статей 7, 8, 10 СК України застосування норм цивільного законодавства допускається, якщо особисті немайнові відносини не врегульовані СК України. Разом із тим спірні правовідносини щодо встановлення факту батьківства за рішенням суду урегульовані статтею 130 СК України.

Передумовою звернення до суду із заявою про встановлення факту батьківства є запис про батька дитини за вказівкою матері. Проте дитина, яка народжена до спливу десяти місяців після припинення шлюбу або визнання його недійсним, походить від подружжя (частина друга статті 122 ЦК України). Враховуючи, що ОСОБА_5 народжена до спливу десяти місяців після припинення шлюбу між ОСОБА_1 та ОСОБА_2, її батьком у свідоцтві про народження зазначено ОСОБА_2.

Матеріали справи не містять відомостей, а позивач не довела, що запис про батька дитини ОСОБА_5 вчинено за її вказівкою за правилами статті 135 СК України. Відсутність даних про те, чи було зроблено запис про батька дитини малолітньої ОСОБА_5 за вказівкою матері, виключає можливість задоволення заяви про встановлення факту батьківства щодо померлого ОСОБА_4, з яким мати дитини не перебувала у шлюбі, на підставі статті 130 СК України.

Задовольняючи вимогу ОСОБА_1 про виключення відомостей з актового запису про народження дитини щодо батька дитини, суд першої інстанції, з висновком якого погодився й апеляційний суд, керувався тим, що спірні правовідносини урегульовані нормами ЦПК України.

Проте суди не врахували, що відповідно до статті 138 СК України вимога матері про виключення запису про її чоловіка як батька дитини з актового запису про народження дитини може бути задоволена лише у разі подання іншою особою заяви про своє батьківство. При цьому у СК України не урегульовано вирішення питання щодо вказаної вимоги матері у разі смерті особи, яка повинна подати заяву про своє батьківство.

Заявляючи позов, ОСОБА_1 зазначала, що ОСОБА_4 заяву про своє батьківство стосовно ОСОБА_5 не подавав, оскільки загинув до народження дитини, однак за життя своєю поведінкою визнавав своє батьківство щодо ненародженої дитини, якою була вагітна ОСОБА_1.

Колегія суддів дійшла висновку, що поведінка ОСОБА_4 за життя свідчить про визнання ним батьківства стосовно дитини ОСОБА_5 та намір подати заяву про визнання батьківства щодо неї, який він не зміг реалізувати у зв'язку із загибеллю до народження дитини.

За таких обставин, враховуючи те, що концепція статті 138 СК України спрямована на можливість жінки, яка народила дитину у шлюбі, оспорити батьківство свого чоловіка шляхом пред'явлення позову про виключення запису про нього як батька дитини з актового запису про народження дитини, Верховний Суд погодився з висновками судів першої та апеляційної інстанцій у частині виключення запису про ОСОБА_2 з актового запису про народження ОСОБА_5 і внесення відомостей про ОСОБА_4 як про її батька.

Верховний Суд взяв до уваги право ОСОБА_5 знати свого батька та можливість реалізувати спадкові права, а також беручи за основу римську максиму *lurasanguinis nulloiure civilidirimi possunt* (жодні встановлення цивільного права не можуть скасувати права, що впливають із кровної спорідненості), дійшов висновку про необхідність внесення змін до актового запису про народження дитини, що і зробили суди першої та апеляційної інстанцій.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 7 липня 2021 року у справі № 336/1357/16-ц (провадження № 61-1452св20) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98646234>.

3.2. Чоловік, який не знав про своє батьківство тривалий час та не реалізовував свої права на судовий захист протягом року від дня народження дитини, має право в межах одного року від дня, коли він дізнався про своє батьківство (частина друга статті 129 СК України), звернутися до суду з позовом про визнання батьківства.

Спір про визнання батьківства за рішенням суду розглядається як засіб захисту прав дитини, тобто захід, спрямований на відновлення, визнання порушених або оспорених прав дитини. Визначення батьківства дитини є підставою виникнення батьківських обов'язків, зокрема обов'язку з утримання дитини

26 січня 2022 року Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку письмового провадження справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2, треті особи, які не заявляють вимог щодо предмета спору: ОСОБА_3, Індустріальний районний у місті Дніпрі відділ державної реєстрації актів цивільного стану Південно-Східного міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Дніпро) (далі – Індустріальній РАЦ), про визнання батьківства та внесення змін до актового запису про народження дитини.

Суди установили, що з листопада 2004 року ОСОБА_2 і ОСОБА_3 перебували у зареєстрованому шлюбі, який було розірвано згідно з рішенням районного суду в 2013 році. Під час перебування ОСОБА_3 і ОСОБА_2 у шлюбі народилася дочка ОСОБА_4. У свідоцтві про її народження батьком дитини відповідно до вимог законодавства зазначений ОСОБА_2. У період з 2008 року до 2009 року позивач зустрічався з ОСОБА_3 та мав інтимні стосунки.

Про те, що дитина є дочкою позивача, останній дізнався тільки у січні 2018 року. На сьогодні позивач проживає разом із ОСОБА_3, вони мають намір створити сім'ю. Вважає, що його батьківські права стосовно дочки порушені.

Відповідно до висновку судово-генетичної експертизи, яку було проведено у 2019 році, вірогідність того, що позивач може бути біологічним батьком дитини ОСОБА_4, становить не менше 99,99999 %, і це не є наслідком випадкового збігу генетичних ознак у осіб, що не мають родинних зв'язків.

Рішенням районного суду в позові відмовлено, мотивуючи своє рішення тим, що позивач знав про своє батьківство стосовно дочки ОСОБА_4 ще у 2013 року, але з позовом звернувся тільки у вересні 2018 року, тобто з пропуском позовної давності, що є підставою для відмови у позові. Також суд з урахуванням віку дитини, її ставлення до відповідача дійшов висновку, що визнання позивача батьком дитини не відповідатиме інтересам дитини.

Постановою апеляційного суду рішення районного суду скасовано, позов задоволено. Постанову суду апеляційної інстанції мотивовано тим, що з урахуванням статті 134 Сімейного кодексу України (далі – СК України) та Правил внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання, з урахуванням того, що позивач надав докази того, що він є біологічним батьком ОСОБА_4, суд вважав за необхідне виключити з актового запису про народження дитини відомості про батька ОСОБА_2 та внести відповідні зміни до актового запису.

Верховний Суд постанову апеляційного суду залишив без змін з огляду на таке.

Позов про визнання батьківства приймається судом, якщо запис про батька дитини у Книзі реєстрації народжень вчинено відповідно до частини першої статті 135 цього Кодексу.

Верховний Суд зауважує, що під час розгляду справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів спір про визнання батьківства за рішенням суду розглядається як засіб захисту прав дитини, тобто захід, спрямований на відновлення, визнання порушених або оспорених прав дитини. Визначення батьківства дитини є підставою виникнення батьківських обов'язків, зокрема обов'язку з утримання дитини.

Відповідно до частини другої, пункту 2 частини третьої статі 128 СК України підставою для визнання батьківства є будь-які відомості, що засвідчують походження дитини від певної особи, зібрані відповідно до Цивільного процесуального кодексу України. Позов про визнання батьківства може бути пред'явлений особою, яка вважає себе батьком дитини.

Згідно з частиною першою статі 129 СК України особа, яка вважає себе батьком дитини, народженої жінкою, яка в момент зачаття або народження дитини перебувала у шлюбі з іншим чоловіком, має право пред'явити до її чоловіка, якщо він записаний батьком дитини, позов про визнання свого батьківства.

Позовна давність – це строк, у межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права або інтересу (частина перша статті 256 ЦК України).

Сплив позовної давності, про застосування якої заявлено стороною у спорі, є підставою для відмови у позові. Якщо суд визнає поважними причини пропущення позовної давності, порушене право підлягає захисту (частини четверта та п'ята статті 267 ЦК України).

Відповідно до частини другої статті 129 СК України до вимоги про визнання батьківства застосовується позовна давність в один рік, яка починається від дня, коли особа дізналася або могла дізнатися про своє батьківство.

Верховний Суд звертає увагу, що передумовою звернення до суду в таких справах є наявність кровного споріднення між особою, яка вважає себе батьком, і дитиною.

Для з'ясування факту батьківства необхідним є застосування спеціальних знань, зокрема призначення судово-біологічної (судово-генетичної) експертизи.

Європейський суд з прав людини, рішення якого є джерелом права згідно із статтею 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», зауважив, що «на сьогодні ДНК-тест є єдиним науковим методом точного встановлення батьківства стосовно конкретної дитини; його доказова цінність суттєво переважає будь-який інший доказ, наданий сторонами, з метою підтвердити або спростувати факт батьківства» (рішення від 07 травня 2009 року у справі «Калачова проти Російської Федерації»). Таким чином, висновок судово-біологічної (судово-генетичної) експертизи має важливе значення у процесі дослідження факту батьківства.

Суд апеляційної інстанції проаналізував доводи позивача про те, що він є батьком дитини, він дізнався про це лише у січні 2018 року, на сьогодні дитина знає, що він є її батьком, та з урахуванням найкращих інтересів дитини вирішив спір, забезпечивши баланс між інтересами дитини та батька щодо встановлення його батьківства.

З огляду на зміст судових рішень та факти, які встановили суди, а саме позивач є біологічним батьком дитини, тривалий час утримує та виховує дитину, Верховний Суд зазначає, що висновки суду апеляційної інстанції відповідають прецедентній практиці Європейського суду з прав людини щодо застосування статті 8 Конвенції.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 26 січня 2022 року у справі № 202/5601/18 (провадження № 61-18654св20) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102892293>.

4. Виключення запису про батьківство

4.1. Наслідк ухвалення судом рішення про виключення з актових записів про народження дітей відомостей про особу як батька дітей – відсутність у нього від початку існування спірних правовідносин обов'язку їх утримання, тому така особа звільняється від сплати заборгованості за аліментами, яка утворилася за період, коли він був записаний їхнім батьком

21 липня 2021 року Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2 про звільнення від сплати аліментів на утримання дітей та заборгованості за аліментами.

Суд установив, що ОСОБА_2 на час реєстрації шлюбу з ОСОБА_1 мала двох неповнолітніх дітей ОСОБА_6 та ОСОБА_7. Після одруження ОСОБА_1 звернувся до органів РАЦС із заявою про визнання батьківства стосовно дітей, у зв'язку з чим були внесені відповідні зміни в актові записи про народження дітей і зазначено позивача як їх батька. Після розірвання шлюбу за рішенням суду з ОСОБА_1 на користь ОСОБА_2 стягнуто аліменти на утримання дітей у розмірі 1/3 частини всіх видів його заробітку (доходу) щомісячно.

Рішенням суду в іншій справі встановлено біологічне батьківство іншої особи щодо неповнолітніх дітей ОСОБА_6 та ОСОБА_7, виключено відомості щодо позивача як про батька дітей з актових записів про народження дітей.

Суд першої інстанції, з рішенням якого погодився й апеляційний суд, частково задовольнив позовні вимоги ОСОБА_1, звільнивши його від сплати аліментів на утримання дітей ОСОБА_6 та ОСОБА_7, а також від сплати заборгованості, яка виникла за період, починаючи з дня ухвалення рішення суду про оспорювання батьківства до дня ухвалення рішення про звільнення ОСОБА_1 від сплати аліментів; у решті позову відмовив.

Верховний Суд скасував рішення судів у частині відмови у задоволенні позовних вимог ОСОБА_1 про звільнення від сплати заборгованості за аліментами з огляду на таке.

Відповідно до частини другої статті 197 СК України повне або часткове звільнення платника аліментів від сплати заборгованості за аліментами можливе лише за його позовом і лише тоді, коли заборгованість виникла у зв'язку із його тяжкою хворобою або іншою обставиною, що має істотне значення (наприклад, у зв'язку із перебуванням платника аліментів у лавах Збройних Сил України, тяжким матеріальним становищем тощо).

Ця норма не встановлює конкретного, вичерпного переліку обставин, які можуть бути підставою для звільнення від сплати заборгованості за аліментами.

Питання про те, чи мають обставини, на які посилається платник аліментів, істотне значення, у кожному конкретному випадку вирішує суд.

У справі, яка переглядалася, ОСОБА_1 посилався як на обставину, яка має істотне значення для звільнення його від сплати заборгованості за аліментами, на те, що судовим рішенням встановлено батьківство іншої особи та виключено з актових записів про народження дітей відомості про нього як батька дітей.

Аліментний обов'язок позивача був заснований на факті батьківства, а виключення відомостей про батька з актових записів про народження дітей у зв'язку з тим, що він не є біологічним батьком дітей, підтверджує, що ОСОБА_1 не є (і, відповідно, ніколи не був) батьком дітей.

Наслідком ухвалення судом рішення про виключення з актових записів про народження дітей відомостей про позивача як батька дітей є, зокрема, відсутність у позивача від самого початку існування спірних правовідносин обов'язку утримання дітей, адже за змістом положень статті 180 СК України обов'язок утримання дитини несуть лише її батьки.

Отже, виключення запису про батьківство позивача є обставиною, що має істотне значення у розумінні частини другої статті 197 СК України, і, відповідно, є підставою для звільнення його від сплати заборгованості за аліментами, яка утворилась за період, коли він був записаний батьком дітей.

За таких обставин суд першої інстанції, з висновком якого погодився суд апеляційної інстанції, дійшов помилкових висновків про відмову в позові ОСОБА_1 про звільнення від сплати заборгованості за аліментами, яка утворилась до ухвалення судом рішення про оспорювання батьківства.

При цьому Верховний Суд наголосив, що звільнення позивача від сплати заборгованості за аліментами не призведе до порушення якнайкращих інтересів дітей, оскільки рішенням суду в іншій справі встановлено біологічне батьківство ОСОБА_8 щодо дітей, який за положеннями статті 180 СК України зобов'язаний утримувати дітей до досягнення ними повноліття.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 21 липня 2021 року у справі № 477/1165/20 (провадження № 61-19171св20) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98482911>.

4.2. У разі доведення відсутності кровного споріднення між особою, записаною батьком, та дитиною суд постановляє рішення про виключення відомостей про особу як батька дитини з актового запису про її народження, а в іншому випадку – відмовляє в задоволенні позову

06 квітня 2021 року Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку письмового провадження справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2 про виключення запису про батьківство.

Суд установив, що під час перебування сторін у справі у шлюбі у них народився син. Рішенням міськрайонного суду, залишеним без змін постановою апеляційного суду, у задоволенні позову відмовлено.

Рішення мотивовано тим, що достатніх належних та допустимих доказів щодо відсутності кровного споріднення між особою, записаною батьком дитини, та дитиною матеріали справи не містять.

Верховний Суд прийняв постанову, в якій зазначив таке.

Відповідно до статті 133 СК України якщо дитина народилася у подружжя, дружина записується матір'ю, а чоловік – батьком дитини.

Особа, яка записана батьком дитини, відповідно до статей 122, 124, 126 і 127 СК України має право оспорити своє батьківство, пред'явивши позов про виключення запису про нього як батька з актового запису про народження дитини. У разі доведення відсутності кровного споріднення між особою, яка записана батьком, та дитиною суд постановляє рішення про виключення відомостей про особу як батька дитини з актового запису про її народження. Оспорювання батьківства можливе лише після народження дитини і до досягнення нею повноліття (стаття 136 СК України).

Передумовою звернення до суду в таких справах є відсутність кровного споріднення між особою, записаною батьком, і дитиною.

Для з'ясування факту батьківства необхідним є застосування спеціальних знань, зокрема призначення судово-біологічної (судово-генетичної) експертизи.

Європейський суд з прав людини, рішення якого є джерелом права згідно із статтею 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», зауважив, що «на сьогодні ДНК-тест є єдиним науковим методом точного встановлення батьківства стосовно конкретної дитини; його доказова цінність суттєво переважає будь-який інший доказ, наданий сторонами, з метою підтвердити або спростувати факт оспорюваного батьківства» (справа «Калачова проти Російської Федерації» № 3451/05, § 34, від 07 травня 2009 року).

Таким чином, висновок судово-біологічної (судово-генетичної) експертизи має важливе значення у процесі дослідження факту батьківства. Проте його необхідно оцінювати з урахуванням положень частин другої, третьої статті 89 ЦПК України.

Відповідно до статті 110 ЦПК України висновок експерта для суду не має заздалегідь встановленої сили і оцінюється судом разом із іншими доказами

за правилами, встановленими статтею 89 цього Кодексу. Відхилення судом висновку експерта повинно бути мотивоване в судовому рішенні.

Оскільки достатніх належних та допустимих доказів щодо відсутності кровного споріднення між особою, записаною батьком дитини, та дитиною матеріали справи не містять, суд першої інстанції, з висновками якого погодився й апеляційний суд, дійшов обґрунтованого висновку про відмову у позові.

Постановою Верховного Суду від 06 квітня 2021 року рішення Кам'янець-Подільського міськрайонного суду Хмельницької області від 02 жовтня 2020 року та постанову Хмельницького апеляційного суду від 08 грудня 2020 року залишено без змін.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 6 квітня 2021 року у справі № 676/1200/20 (провадження № 61-588св21) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96106109>.

4.3. Законодавець обмежив право особи, записаної батьком дитини, на оспорювання свого батьківства, зокрема, якщо в момент реєстрації себе батьком дитини вона знала, що не є її батьком, або не могла про це не знати. Обставини, стверджені однією стороною і визнані іншою, набувають характеру доказаних у разі, якщо суд не має обґрунтованого сумніву щодо достовірності цих обставин чи добровільності їх визнання

13 липня 2022 року Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2, треті особи, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору: Соборний районний у місті Дніпрі відділ державної реєстрації актів цивільного стану Південно-Східного міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Дніпро) (далі – Відділ державної реєстрації актів), Височин А. Є., про виключення відомостей про батька з актового запису про народження дитини.

Суди установили, що в лютому 2017 року сторони зареєстрували шлюб, що підтверджується свідоцтвом про шлюб, від якого у сторін у червні 2017 року народився син ОСОБА_3. У свідоцтві про народження дитини у графі «батько» зроблено запис про ОСОБА_1.

Суд першої інстанції встановив, що сторони шлюб розірвали.

Ухвалою районного суду в червні 2020 року у справі призначено судову медичну молекулярно-генетичну експертизу, на вирішення експертів поставлено таке питання: «Чи є рідним біологічним батьком малолітньої дитини саме позивач?». Експертиза проведена не була, ухвала повернена до суду першої інстанції у зв'язку з неявкою ОСОБА_2 з дитиною до експертної установи. Про умови та проведення експертизи відповідач була належним чином повідомлена.

Рішенням районного суду у задоволенні позову відмовлено. Відмовивши у позові, суд першої інстанції керувався тим, що ОСОБА_2 не заперечує того, що позивач не є біологічним батьком ОСОБА_3.

Постановою апеляційного суду рішення районного суду скасовано, ухвалено нове рішення про задоволення позову. Задовольнивши позов, суд апеляційної інстанції з урахуванням того, що відповідач не надала суду належних, допустимих та достатніх доказів на підтвердження обізнаності позивача під час реєстрації народження дитини про відсутність кровного споріднення між ним та дитиною, керувався тим, що сторони визнали факт відсутності кровного споріднення між ОСОБА_1 та дитиною.

Верховний Суд постанову апеляційного суду скасував, рішення суду першої інстанції залишив у силі з огляду на таке.

Предметом спору у цій справі є оспорювання батьківства ОСОБА_1, який записаний батьком дитини.

У такій категорії справ важливим є правильне визначення розподілу обов'язків із доказування.

Верховний Суд зазначає, що сімейне законодавство України встановлює презумпцію батьківства, тобто батьком дитини вважається визначена законом особа, зокрема чоловік матері дитини, з яким вона перебуває у шлюбі. Презумпція батьківства може бути спростована за позовом заінтересованої особи.

Не має права оспорювати батьківство особа, записана батьком дитини, якщо в момент реєстрації себе батьком дитини вона знала, що не є її батьком (частина п'ята статті 136 СК України).

Законодавець обмежив право особи, яка записана батьком дитини, на оспорювання свого батьківства, зокрема, якщо в момент реєстрації себе батьком дитини вона знала, що не є її батьком, або не могла про це не знати.

Верховний Суд зауважив, що зміст предмета доказування залежить від особливостей категорії справи; предмет доказування у справі про оспорювання батьківства визначається нормами матеріального права, а саме статтею 136 СК України.

Предметом доказування у спорі про оспорювання батьківства особою, яка записана батьком дитини (позивачем), є доведення відсутності кровного споріднення з дитиною, а також необізнаність позивача в момент реєстрації, що він не є біологічним батьком дитини.

Згідно зі статтею 81 ЦПК України кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених цим Кодексом. Докази подаються сторонами та іншими учасниками справи. Доказування не може ґрунтуватися на припущеннях.

Отже, позивач (особа, яка оспорує батьківство) має надати докази, що він не є батьком дитини, а також докази, що в момент реєстрації себе батьком дитини він не знав, що не є її батьком.

Відповідно до частини третьої статті 12, частини другої статті 77, статті 81 ЦПК України відповідач має довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх заперечень. Отже, якщо позивач стверджує, що в момент реєстрації себе батьком дитини не знав, що не є її батьком, то відповідач має надати докази на спростування таких тверджень.

У цій справі суд першої інстанції встановив, що відповідач не заперечує проти обставин позову в тій частині, що позивач не є біологічним батьком народженої нею дитини.

Верховний Суд зазначає, що обставини, стверджені однією стороною і визнані іншою, набувають характеру доказаних у разі, якщо суд не має обґрунтованого сумніву щодо достовірності цих обставин або добровільності їх визнання.

Суди першої та апеляційної інстанцій не виклали висновки щодо сумніву у достовірності визнання відповідачем того факту, що позивач не є біологічним батьком дитини, або щодо добровільності їх визнання.

У відзиві на касаційну скаргу позивач погоджується, що з урахуванням визнання відповідачем того факту, що він не є біологічним батьком дитини, ця обставина не підлягала доказуванню.

Принцип змагальності забезпечує повноту дослідження обставин справи (стаття 12 ЦПК України). Цей принцип передбачає покладання тягаря доказування на сторони. Одночасно цей принцип не передбачає обов'язку суду вважати доведеною та встановленою обставину, про яку сторона стверджує. Така обставина підлягає доказуванню таким чином, аби задовольнити, як правило, стандарт переваги більш вагомих доказів, тобто коли висновок про існування стверджуваної обставини з урахуванням поданих доказів видається більш вірогідним, ніж протилежний.

Принцип оцінки доказів «поза розумним сумнівом» полягає в тому, що розумним є сумнів, який ґрунтується на певних обставинах та здоровому глузді, впливає зі справедливого та зваженого розгляду всіх належних та допустимих відомостей, підтверджених доказами.

Якщо сторона не подала достатньо доказів для підтвердження певної обставини, то суд робить висновок про її недоведеність.

Тобто суд має встановити, чи особа, яка оспорує батьківство, знала в момент реєстрації себе батьком дитини, що не є її батьком, або за встановленими обставинами справи не могла про це не знати.

Суд першої інстанції, відмовивши у позові, керувався таким.

На початку січня 2017 року сторони познайомилися у соціальній мережі, після чого почали спілкуватися. У січні 2017 року ОСОБА_1 познайомився з батьками відповідача, яким повідомив, що обізнаний про вагітність ОСОБА_2 від іншого чоловіка, проте має намір стати батьком для майбутньої дитини. Цю обставину підтвердила допитана в судовому засіданні як свідок мати відповідача, яка до реєстрації шлюбу між сторонами спілкувалась з позивачем та цікавилась його ставленням до того, що він не є біологічним батьком майбутньої дитини.

Позивач не є біологічним батьком дитини, оскільки відповідач завагітніла у жовтні 2016 року, тобто до знайомства та укладення шлюбу з ОСОБА_1. На момент реєстрації шлюбу з відповідачем та на момент народження дитини позивач достовірно знав, що дитина, яку ОСОБА_2 має народити, походить не від нього. Проте він погодився дати дитині своє прізвище, добровільно зареєстрував себе як батько дитини.

Суд першої інстанції дійшов правильного висновку, що позивач не довів позовні вимоги, на обґрунтування позову докази не надав.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 13 липня 2022 року у справі № 201/6130/19 (провадження № 61-9966св21) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105402312>.

5. Відібрання дитини від батьків без позбавлення їх батьківських прав

5.1. Під час розгляду спорів про повернення батькам дитини, яка була відібрана від них без позбавлення їх батьківських прав, судам необхідно перевіряти всі обставини, що можуть бути перешкодою для повернення такої дитини батькам. Наявність відповідних перешкод є підставою для відмови в задоволенні позову про повернення батькам / одному з батьків дитини

09 вересня 2020 року Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу за позовом ОСОБА_1 до Петрівської районної державної адміністрації Кіровоградської області як органу опіки та піклування про повернення малолітніх дітей.

Звертаючись до суду із зазначеним позовом, ОСОБА_1 вказувала, що є матір'ю малолітніх дітей: ОСОБА_3, ОСОБА_4 та ОСОБА_5. За рішенням суду у неї відібрано її дітей без позбавлення батьківських прав, стягнуто аліменти на їх утримання. Розпорядженням районної державної адміністрації дітей ОСОБА_1 передано на виховання її матері ОСОБА_2.

Суд встановив, що ОСОБА_1 веде тверезий спосіб життя, зауважень з боку медпрацівників за останні 9 місяців до неї немає. За даними медичних установ позивач на обліку у лікаря-нарколога та лікаря-психіатра не перебуває. Водночас є висновок відповідача про недоцільність повернення малолітніх дітей матері ОСОБА_1.

Рішенням районного суду, залишеним без змін постановою апеляційного суду, позов задоволено, повернено ОСОБА_1 малолітніх дітей, які були відібрані за рішенням суду, припинено стягнення аліментів з ОСОБА_1 за цим рішенням.

Верховний Суд скасував судові рішення першої та апеляційної інстанцій з огляду на таке.

Відповідно до статті 170 СК України для вирішення питання про повернення дитини батькам необхідно довести, що причини, які стали підставою для відібрання дитини, відпали.

Водночас під час вирішення питання про повернення дитини на підставі наведеної статті судам необхідно перевіряти доводи сторін щодо наявності інших підстав, передбачених статтею 170 СК України, для відібрання дитини, які можуть свідчити про існування перешкод для повернення дитини її батькам (одному з батьків). У протилежному випадку створюватимуться умови для безпідставної передачі дитини її батькам та наступного вирішення питання про повторне

її відібрання, що порушуватиме справедливу рівновагу між інтересами батьків та дітей.

Верховний Суд зазначив, що дитина не може бути повернена одному з батьків, коли існує загроза їй або умови проживання з цим із батьків є небезпечними для її життя, здоров'я і морального виховання.

Суд установив, що ОСОБА_1 відвідує дитячий садочок, спілкується з вихователем про розвиток та поведінку своїх дітей. Постійно присутня на дитячих ранках. На вихідних мати забирає дитину до себе. ОСОБА_1 веде тверезий спосіб життя, зауважень з боку медпрацівників за останні 9 місяців до неї немає. Згідно із довідкою головного лікаря Комунального закладу «Петрівська центральна районна лікарня» ОСОБА_1 на обліку у лікаря-нарколога та лікаря-психіатра не перебуває.

Водночас задовольняючи позов, суди першої та апеляційної інстанцій, усупереч вимогам процесуального закону, не надали належної оцінки доводам та не оцінили надані відповідачем докази про те, що позивач не створила умов для проживання дітей та що у неї немає можливості для належного матеріального утримання дітей.

Отже, суди не здійснили повний, всебічний та об'єктивний розгляд справи, не надали оцінку наявним у справі доказам, зокрема актам обстеження умов проживання позивача, не навели мотивів їх прийняття чи відхилення, що має наслідком невстановлення фактичних обставин справи.

Постановою Верховного Суду від 09 вересня 2020 року рішення Петрівського районного суду Кіровоградської області від 22 січня 2019 року та постанову Кропивницького апеляційного суду від 04 квітня 2019 року скасовано, справу направлено на новий розгляд до суду першої інстанції.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 9 вересня 2020 року у справі № 400/936/18 (провадження № 61-9444св19) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91614148>.

5.2. Під час вирішення питання про відібрання дитини від батька / матері без позбавлення батьківських прав, у разі неможливості передати її родичам, дитина передається органу опіки та піклування для вжиття заходів щодо захисту її особистих і майнових прав та забезпечення її тимчасового влаштування

03 травня 2022 року Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу за позовом Виконавчого комітету Ужгородської міської ради Закарпатської області (далі – ВК Ужгородської міської ради), який діє в інтересах неповнолітньої ОСОБА_1, до ОСОБА_2 про відібрання дитини від батька без позбавлення батьківських прав, стягнення аліментів.

Суд установив, що ОСОБА_2 та ОСОБА_3 є батьками неповнолітньої ОСОБА_1. Бабуся дитини повідомила керівництво гімназії, де навчалася ОСОБА_1, про факти неодноразового знуцання над дитиною з боку батька. Рішенням комісії з питань

захисту прав дитини ВК Ужгородської міської ради постановлено службі у справах дітей терміново відібрати неповнолітню ОСОБА_1 від батька та влаштувати її у сім'ю родичів. За рішенням суду до ОСОБА_2 застосовано обмежувальний припис у вигляді заборони спілкуватися з дитиною.

Суд першої інстанції задовольнив позов, відібрав ОСОБА_1 від батька без позбавлення останнього батьківських прав, стягнув з відповідача на користь ВК Ужгородської міської ради Закарпатської області як органу опіки та піклування аліменти на дитину.

Апеляційний суд скасував рішення суду першої інстанції, відмовив у задоволенні позову, посилаючись на те, що орган опіки та піклування при зверненні до суду з позовом про відібрання дитини від батька без позбавлення батьківських прав не зазначив відповідно до частини першої статті 170 СК України, кому належить передати дитину.

Верховний Суд скасував постанову апеляційного суду, залишив у силі рішення суду першої інстанції, доповнивши його резолютивну частину вказівкою про передачу неповнолітньої дитини ОСОБА_1 ВК Ужгородської міської ради Закарпатської області як органу опіки та піклування для її подальшого влаштування, зробивши такі правові висновки.

Основні підстави для відібрання дитини зазначені у частині першій статті 164 СК України. Інші випадки, коли дитина може бути відібрана від батьків, охоплюють ситуації, коли залишення дитини у батьків є небезпечним для її життя, здоров'я і морального виховання. Така небезпека може впливати не лише з поведінки батьків, а й з їх особистих негативних звичок. Для відібрання дитини від батьків достатня наявність ризику лише для життя, здоров'я або лише для морального виховання. Варто враховувати й ступінь небезпеки для кожної окремо взятої дитини, враховуючи її фізичний та психічний розвиток.

Ухвалюючи рішення про відібрання малолітньої дитини від відповідача без позбавлення останнього батьківських прав, суд першої інстанції обґрунтовано виходив із доведеності позивачем факту того, що ОСОБА_2 вчиняв стосовно своєї неповнолітньої доньки фізичне та психологічне насильство, внаслідок чого дитина боїться свого батька і не бажає повертатися до нього, що підтвердила й сама дитина.

Верховний Суд погодився з висновком суду першої інстанції про відібрання дитини від батька без позбавлення останнього батьківських прав, оскільки така міра відповідає найкращим інтересам дитини.

Разом із цим посилення апеляційного суду на те, що суд першої інстанції всупереч положенням статті 170 СК України не вказав, кому саме передається дитина, а тому відмовив у задоволенні позову, є помилковими.

Аналіз статті 4, частини першої статті 170 СК України дає змогу дійти висновку про те, що у разі неможливості (у тому числі на час пред'явлення позову і вирішення справи) передати дитину родичам дитина передається органу опіки та піклування для вжиття заходів щодо захисту особистих і майнових прав дитини та забезпечення тимчасового влаштування дитини.

Зазначене узгоджується із положеннями частин четвертої та п'ятої статті 167 СК України, згідно з якими, якщо дитина не може бути передана другому з батьків, переважне право перед іншими особами на передання їм дитини мають, за їхньою заявою, баба та дід, повнолітні брати та сестри, інші родичі дитини, мачуха, вітчим; якщо дитина не може бути передана бабі, дідові, повнолітнім братам та сестрам, іншим родичам, мачусі, вітчиму, вона передається на опікування органу опіки та піклування.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 3 травня 2022 року у справі № 308/12188/18 (провадження № 61-19974св21) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104178341>.

6. Питання процесуального права

6.1. Бездіяльність матері, а саме системне та неодноразове нез'явлення до експертної установи для відібрання біологічних матеріалів для проведення судово-генетичної експертизи, свідчить про небажання отримати точні висновки щодо походження її дітей від чоловіка, який звернувся до суду з позовом про виключення його як батька з актового запису про народження дітей, що надає суду можливість у порядку статті 109 ЦПК України визнати факт їх походження не від особи, яка подала позов до суду

01 грудня 2021 року Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку спрощеного позовного провадження справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2 про виключення позивача як батька з актових записів про народження дітей: ОСОБА_3 від 23 серпня 1996 року № 147, ОСОБА_4 від 11 травня 1999 року № 4, ОСОБА_5 від 21 грудня 2007 року № 195.

Суди установили, що з 1996 до 2012 року ОСОБА_1 та ОСОБА_2 перебували в зареєстрованому шлюбі, від якого у них народилося троє дітей (1996, 1999 та 2007 року народження). Батьками згідно з актовими записами про народження дітей записано сторін у справі.

Суди першої та апеляційної інстанції неодноразово призначали судово-медичну генетичну експертизу та судово-медичну молекулярно-генетичну експертизу, однак відповідач з дітьми на зазначені процедури не з'являлась.

Рішенням районного суду в задоволенні позову відмовлено. Суд першої інстанції дійшов висновку, що записи про батька виключено з актових записів про народження дітей на підставі рішення районного суду від 03 жовтня 2013 року, яке у подальшому було скасовано, але позивач не надав доказів того, що його було повторно включено в актові записи батьком дітей, тому відсутній предмет спору.

Постановою апеляційного суду рішення суду першої інстанції скасовано і прийнято нову постанову про задоволення позову. Виключено з актових записів про народження дітей записи про ОСОБА_1 як батька ОСОБА_3, ОСОБА_4 та ОСОБА_5.

Постанову суду апеляційної інстанції мотивовано тим, що керуючись положеннями статті 146 ЦПК України (в редакції від 18 березня 2004 року), які відповідають вимогам статті 109 ЦПК України (в редакції від 03 жовтня 2017 року), констатує факт ухилення відповідача ОСОБА_2 разом із дітьми від проходження експертизи, суд дійшов висновку про визнання факту, для якого призначалася судово-генетична експертиза, а саме що ОСОБА_1 не є біологічним батьком дітей ОСОБА_3, ОСОБА_4 та ОСОБА_5.

Верховний Суд залишив без змін постанову апеляційного суду з огляду на таке.

Особа, яка записана батьком дитини відповідно до статей 122, 124, 126 і 127 Сімейного кодексу України (далі – СК України), має право оспорити своє батьківство, пред'явивши позов про виключення запису про нього як батька з актового запису про народження дитини. У разі доведення відсутності кровного споріднення між особою, яка записана батьком, та дитиною суд постановляє рішення про виключення відомостей про особу як батька дитини з актового запису про її народження (стаття 136 СК України).

Європейський суд з прав людини зауважив, що «в ході національного розгляду суд призначив ДНК-тест з метою вирішення цього спору про батьківство. Тест продемонстрував, що відповідач був батьком дитини з ймовірністю 99,99 відсотків. Суд враховує, що на сьогодні ДНК-тест є єдиним науковим методом точного встановлення батьківства стосовно конкретної дитини; його доказова цінність суттєво переважає будь-який інший доказ, наданий сторонами, з метою підтвердити або спростувати факт оспорюваного батьківства» (*Kalacheva v. Russia*, № 3451/05, § 34, ЄСПЛ, від 07 травня 2009 року).

У разі ухилення учасника справи від подання експертам необхідних матеріалів, документів або від іншої участі в експертизі, якщо без цього провести експертизу неможливо, суд залежно від того, хто із цих осіб ухиляється, а також яке для них ця експертиза має значення, може визнати факт, для з'ясування якого експертиза була призначена, або відмовити у його визнанні (стаття 109 ЦПК України).

Суди установили, що відповідач, яка була достовірно обізнана про дату, час та місце проведення судово-медичних генетичних експертиз та судово-медичної молекулярно-генетичної експертизи батьківства, систематично не з'являлась для забору біологічних зразків, що свідчить про її ухилення від проведення зазначених експертиз з метою встановлення істини у справі.

Системне та неодноразове нез'явлення відповідача до експертної установи для відібрання біологічних матеріалів для проведення судово-генетичної експертизи свідчить про її небажання отримати точні висновки щодо походження дітей на спростування доводів позивача про його батьківство щодо них.

Вказана бездіяльність відповідача призвела до неможливості проведення експертизи у справі і надала суду можливість у порядку статті 109 ЦПК України визнати факт, який відповідач заперечувала, та встановити з урахуванням інших доказів походження дітей не від позивача.

Суд апеляційної інстанції врахував, що позивач звернувся до суду з цим позовом до ОСОБА_2 до досягнення дітьми ОСОБА_3 та ОСОБА_4 повноліття,

а тому відповідно до приписів статті 136 СК України мав право на оспорування батьківства.

За встановлених обставин цієї справи, надавши належну правову оцінку наявним у матеріалах справи доказам, суд апеляційної інстанції дійшов обґрунтованого висновку про доведеність позовних вимог.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 1 грудня 2021 року у справі № 447/218/13-ц (провадження № 61-6565св21) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101634410>.

Аналогічний правовий висновок зроблено в постанові Верховного Суду від 16 жовтня 2019 року у справі № 149/2562/18 (провадження № 61-12881св19) – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85033081>.

6.2. У разі коли ухилення сторони у справі про визнання батьківства від участі в експертизі або від подання необхідних матеріалів, документів тощо унеможливує її проведення, суд може визнати факт, для з'ясування якого її було призначено, або відмовити в його визнанні (залежно від того, хто зі сторін ухиляється, а також яке значення має для них ця експертиза).

Системне та неодноразове нез'явлення відповідача до експертної установи для відібрання біологічних матеріалів для проведення судово-генетичної експертизи свідчить про його небажання отримати точні висновки щодо походження дитини, спростувати доводи позивача про його батьківство стосовно дитини

07 грудня 2021 року Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду розглянув у порядку письмового провадження справу за позовом ОСОБА_1 до ОСОБА_2 про визнання батьківства.

Суди установили, що із 2004 року ОСОБА_2 та ОСОБА_1 мали близькі стосунки. ІНФОРМАЦІЯ_1 ОСОБА_1 народила сина ОСОБА_3. Запис про батька дитини у Книзі реєстрації народжень проведено в порядку, передбаченому статтею 135 СК України, тобто за прізвищем та за вказівкою матері. Неповнолітній ОСОБА_3 проживає з ОСОБА_1 та перебуває на її утриманні. ОСОБА_2 не визнає своє батьківство щодо дитини.

Рішенням районного суду, яке залишено без змін постановою апеляційного суду, позов задоволено.

Суди обґрунтували свої рішення тим, що справа перебувала у провадженні суду більше трьох років, а ОСОБА_2, який був обізнаний про судовий розгляд і належним чином повідомлений про дату та місце проведення молекулярно-генетичної експертизи, не з'явився для забору біологічних зразків, що свідчить про його ухилення від проведення експертизи з метою встановлення істини у справі. Системне та неодноразове нез'явлення відповідача до експертної установи для відібрання біологічних матеріалів для проведення судової молекулярно-генетичної експертизи свідчить про його небажання отримати точні висновки щодо походження дитини, спростувати доводи позивача про його батьківство щодо дитини. При цьому суд першої інстанції вжив належних процесуальних заходів з метою проведення експертизи та забезпечення участі відповідача у ній.

ОСОБА_2 не довів поважність причин своєї неявки до експертної установи для відібрання біологічного матеріалу.

Верховний Суд залишив без змін рішення судів першої та апеляційної інстанцій з огляду на таке.

Положення статті 128 СК України визначають, що за відсутності заяви, право на подання якої встановлено статтею 126 цього Кодексу, батьківство щодо дитини може бути визнане за рішенням суду.

Підставою для визнання батьківства є будь-які відомості, що засвідчують походження дитини від певної особи, зібрані відповідно до ЦПК України.

Враховуючи наведене, суди на підставі належним чином оцінених доказів, поданих сторонами, з урахуванням встановлених обставин і вимог дійшли обґрунтованих висновків про визнання ОСОБА_2 батьком дитини ОСОБА_3, оскільки це підтверджується доказами, зібраними у матеріалах справи, а саме: свідоцтвом про народження ОСОБА_3; довідкою про склад сім'ї ОСОБА_1; Витягом з Державного реєстру актів цивільного стану громадян про народження із зазначенням відомостей про батька відповідно до частини першої статті 135 СК України.

При цьому Верховний Суд враховував, що ухвалами районного суду від 16 січня, 17 липня та 11 грудня 2018 року за клопотанням ОСОБА_1 (позивача) та ухвалою районного суду від 26 травня 2020 року за клопотанням ОСОБА_2 (відповідача) у справі призначалася судова молекулярно-генетична експертиза, на вирішення експертів поставлено питання, чи є ОСОБА_2 біологічним батьком неповнолітньої дитини ОСОБА_3?

Сторони викликалися до експертної установи для отримання біологічного матеріалу для дослідження на 12 березня та 13 вересня 2018 року, 24 січня, 06 лютого, 23 грудня 2019 року, 15 січня, 17 липня та 21 серпня 2020 року.

12 березня та 13 вересня 2018 року, 17 липня та 21 серпня 2020 року ОСОБА_1 разом із дитиною з'явилася до експертної установи. Проте ОСОБА_2, який був повідомлений належним чином про дату, час і місце проведення експертного дослідження, жодного разу не з'явився для відібрання необхідних матеріалів. У зв'язку з цим експертна установа повернула суду першої інстанції ухвали про призначення експертизи без виконання.

Під час розгляду справи суди врахували, що справа перебувала у провадженні суду більше трьох років, а ОСОБА_2, який був обізнаний про судовий розгляд і належним чином повідомлений про дату та місце проведення молекулярно-генетичної експертизи, неодноразово не з'являвся для забору біологічних зразків, що свідчить про його ухилення від проведення експертизи, призначеної судом, у тому числі і за його клопотанням.

Експертиза ДНК або молекулярно-генетична експертиза призначається у цивільних справах з метою формування доказової бази. Об'єктом молекулярно-генетичного дослідження є ядра ДНК (ДНК, розташована в ядрі клітини), отримана з крові, слини, буквального та іншого епітелію, волосся (за наявності волосяного фолікула), а також часток тканин і органів людини.

Для визначення батьківства обов'язковою є присутність ймовірного батька і дитини для проведення забору вихідного біологічного матеріалу. За відсутності біологічного матеріалу хоча б однієї зі сторін провести дослідження неможливо.

Тест ДНК (судово-медична (молекулярно-генетична) експертиза) станом на сьогодні є єдиним методом точного встановлення батьківства стосовно конкретної дитини (точність позитивного результату ДНК-аналізу (тобто підтвердження батьківства) становить 99,999999 %). Доказова цінність такого тесту переважає будь-який інший доказ на підтвердження або оспорення кровного споріднення та має вирішальне значення у вирішенні спору цієї категорії.

У разі коли ухилення сторони у справі зазначеної категорії від участі в експертизі або від подання необхідних матеріалів, документів тощо унеможлиблює її проведення, суд може визнати факт, для з'ясування якого її було призначено, або відмовити в його визнанні (залежно від того, хто зі сторін ухиляється, а також яке значення має для них ця експертиза).

Вирішуючи спір та поклавши в основу рішення про задоволення позову у частині встановлення факту батьківства факт ухилення відповідача від проведення експертизи, суд першої інстанції, з яким погодився й суд апеляційної інстанції, дійшов обґрунтованого висновку про достатність правових підстав для задоволення вимог ОСОБА_1.

Системне та неодноразове нез'явлення відповідача до експертної установи для відібрання біологічних матеріалів для проведення судово-генетичної експертизи свідчить про його небажання отримати точні висновки щодо походження дитини, спростувати доводи позивача про його батьківство стосовно дитини.

Доводи ОСОБА_2 про те, що факт кровного споріднення між батьком і дитиною не може вважатися об'єктивно встановленим за відсутності висновку судово-медичної (молекулярно-генетичної) експертизи, у цій справі обґрунтовано підлягають критичній оцінці з урахуванням положень статті 109 ЦПК України.

Детальніше з текстом постанови Верховного Суду від 17 грудня 2021 року у справі № 683/1732/17 (провадження № 61-15821св21) можна ознайомитися за посиланням – <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102010520>.

7. Практика Європейського суду з прав людини в подібних правовідносинах

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ **СПРАВА «МАМЧУР ПРОТИ УКРАЇНИ»** **(CASE OF MAMCHUR v. UKRAINE)** **(заява № 10383/09)**

Стислий виклад рішення від 16 липня 2015 року

У жовтні 2005 року дружина заявника у зв'язку із важкою хворобою разом із дитиною переїхала проживати до своєї матері.

Після смерті дружини заявника баба разом з онукою змінила місце проживання, не повідомивши заявника про місцезнаходження його дочки.

У 2006 році бабу призначено опікуном дитини, про що заявник дізнався згодом (2007 рік).

Заявник неодноразово звертався до суду із заявами: про повернення його дочки; про негайне повернення його дочки; із окремою позовною заявою, вимагаючи скасування рішення про встановлення опіки (друге провадження у суді), у задоволенні якого суд також відмовив.

Після завершення першого та другого судових проваджень заявник продовжував безуспішно звертатися до органів влади зі скаргами на відсутність доступу до його дитини. Урешті-решт органи влади відмовили йому у розгляді його звернень з цього питання у подальшому.

До Європейського суду з прав людини (далі – Європейський суд) заявник скаржився за статтею 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) на втручання у його батьківські права, зокрема право на опікування дитиною та безперешкодне спілкування з нею, а також право на виховання дитини. Крім того, він скаржився за статтею 14 Конвенції, що під час здійснення права на повагу до сімейного життя його було піддано дискримінації через його стать та інвалідність. Заявник також скаржився на підставі пункту 1 статті 6 Конвенції та статті 13 Конвенції, що суди, які розглядали його справу, були упередженими, не застосували відповідне законодавство, несправедливо обмежили його процесуальні права, а також що їх рішення були несправедливими, дискримінаційними та необґрунтованими.

Європейський суд з прав людини зауважив, що оцінка загальної пропорційності будь-якого вжитого заходу, що може спричинити розрив сімейних зв'язків, вимагатиме від судів ретельної оцінки низки факторів та залежно від обставин відповідної справи вони можуть відрізнятися. Проте необхідно пам'ятати, що основні інтереси дитини є надзвичайно важливими. При визначенні основних інтересів дитини у кожному конкретному випадку необхідно враховувати дві умови: по-перше, у якнайкращих інтересах дитини буде збереження її зв'язків із сім'єю, крім випадків, коли сім'я виявляється особливо непридатною або явно неблагополучною; по-друге, у якнайкращих інтересах дитини буде забезпечення її розвитку у безпечному, спокійному та стійкому середовищі, що не є неблагополучним.

Розглянувши скарги заявника на стверджуване перешкоджання його доступу до дитини та неможливість для нього взяти участь у її вихованні, Європейський суд установив, що, по-перше, заявник намагався отримати доступ до своєї дочки після смерті дружини; по-друге, враховуючи те, що баба переїхала з його дочкою до іншого місця проживання та звернення заявника до різних органів влади щодо допомоги в отриманні доступу до його дочки були безуспішними, він мав перешкоди у спілкуванні з нею; по-третє, з огляду на відповіді органів влади та висновки судів питання про реальний доступ батька до дитини не було ретельно досліджено. У зв'язку із цим Європейський суд дійшов висновку,

що національні органи влади, очевидно, були зобов'язані зробити спробу врегулювати питання доступу заявника до його дитини та допомогти йому домогтися реального здійснення його батьківських прав. Отже, було порушення статті 8 Конвенції з огляду на невжиття органами влади жодного суттєвого заходу для забезпечення заявникові доступу до його дитини та його можливості взяти участь у її вихованні.

Щодо скарг заявника на невиправдане встановлення опіки над його дитиною Європейський суд визнав, що втручання у батьківські права заявника було здійснено на достатніх законних підставах та переслідувало законну мету захисту прав інших осіб, а саме дитини, для того, щоб її було виховано у безпечному, спокійному та стійкому середовищі. Проте Європейський суд не погодився з висновками національних органів влади, оскільки заявника не було залучено до процесу прийняття рішення, що призвело до встановлення опіки, його не було повідомлено про цей процес та не було запрошено взяти у ньому участь. Європейський суд зазначив, що майже жодної уваги не було приділено інтересам заявника щодо опікування його дитиною, як і інтересам дитини щодо збереження тісних зв'язків з її батьком. Таким чином, оскільки втручання у здійснення заявником його батьківських прав було здійснено не на основі всебічної та професійної оцінки повної сімейної ситуації та тих факторів, що стосуються інтересів заявника, Європейський суд встановив порушення статті 8 Конвенції.

Розглянувши, скарги заявника на те, що при здійсненні його сімейних прав до нього та матері його дружини національні органи влади ставилися та продовжують ставитися по-різному, Європейський суд дійшов висновку, що необхідність розглядати вказані скарги окремо відсутня.

Крім того, Європейський суд, враховуючи свої висновки стосовно порушення процесуального аспекту статті 8 Конвенції, вирішив не розглядати питання про порушення пункту 1 статті 6 Конвенції у цій справі.

Європейський суд постановив, що було порушення статті 8 Конвенції з огляду на невжиття органами влади жодного суттєвого заходу для забезпечення заявникові доступу до його дитини та його можливості взяти участь у її вихованні, а також порушення статті 8 Конвенції з огляду на невиправдане встановлення опіки над дитиною заявника.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ **СПРАВА «ІЛЛЯ ЛЯПІН ПРОТИ РОСІЇ»** **(CASE OF ILYA LYAPIN v. RUSSIA)** **(заява № 70879/11)**

Стислий виклад рішення від 30 червня 2020 року

У 2011 році районний суд позбавив заявника батьківських прав на його сина. Було встановлено, що він не мешкав з дитиною з 2003 року, відколи розлучився із дружиною. Він також не брав участі у вихованні сина з 2004 року і лише зрідка надавав хлопчику фінансову підтримку.

Так, суд дійшов висновку, що сімейні зв'язки між біологічним батьком і дитиною були втрачені, а хлопець вважав своїм батьком нового чоловіка колишньої дружини заявника. Отже, у найкращих інтересах дитини батька було позбавлено батьківських прав на сина і залишено хлопчика під повною опікою матері. Заявник оскаржував таке рішення, але безуспішно.

Звернувшись до Європейського суду з прав людини та посилаючись на статтю 8 (право на повагу до приватного та сімейного життя) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, чоловік скаржився на свавільне позбавлення батьківських прав на сина.

Проте Європейський суд з прав людини не знайшов порушень у рішеннях національних судів, а лише підтвердив той факт, що застосування такої міри, як позбавлення батьківських прав можливе у випадку, якщо батько протягом тривалого часу не проявляє жодного інтересу до дитини. Крім того, Суд зазначив, що батько почав вчиняти дії, спрямовані на відновлення спілкування з дитиною, лише після того, як дізнався про намір матері дитини позбавити його батьківських прав. Вісім років до цього батько навіть не намагався відновити втрачений зв'язок між ним та дитиною.

Європейський суд з прав людини наголошував на тому, що позбавлення особи її/його батьківських прав є особливо кардинальним заходом, який позбавляє батька/матір сімейного життя з дитиною, та не відповідає меті їх возз'єднання, зазначивши при цьому, що наявність сімейних зв'язків між подружжям та дитиною, про які вони дійсно піклуються, мають бути захищені відповідно до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Європейський суд постановив, що не було порушення статті 8 Конвенції (право на повагу до приватного і сімейного життя).

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ **СПРАВА «КАЛАЧОВА ПРОТИ РОСІЇ»** **(CASE OF KALACHEVA v. RUSSIA)** **(заява № 3451/05)**

Стислий виклад рішення від 7 травня 2009 року

Заявниця 11 листопада 2003 року звернулася з позовом до Кіровського районного суду м. Астрахані проти ймовірно батька її дитини, з яким нібито перебувала у стосунках з 2000 року, з метою встановлення батьківства та отримання аліментів.

15 грудня 2003 року суд постановив провести ДНК-тест. Згідно з експертним висновком, поданим 19 березня 2004 року, ймовірність того, що пан А. був батьком дочки заявниці, становила 99,99 %.

Районний суд заслухав представника відповідача, який оскаржував допустимість тесту ДНК через процесуальні недоліки, та заявника, який наполягав

на його достовірності; відхилив позов заявника в повному обсязі. Апеляційний суд залишив без змін рішення районного суду.

Заявник скаржився відповідно до статей 6 і 8 Конвенції на те, що національні суди не встановили батьківство біологічного батька дочки незалежно від результатів ДНК-тесту. Суд вважає, що ця скарга підлягає розгляду відповідно до статті 8 Конвенції.

Європейський суд з прав людини зауважив, що в ході національного розгляду суд призначив ДНК-тест з метою вирішення цього спору про батьківство. Тест продемонстрував, що відповідач був батьком дитини з ймовірністю 99,99 відсотків. Суд враховує, що на сьогодні ДНК-тест є єдиним науковим методом точного встановлення батьківства стосовно конкретної дитини; його доказова цінність суттєво переважає будь-який інший доказ, наданий сторонами, з метою підтвердити або спростувати факт оспорюваного батьківства.

Європейський суд постановив, що мало місце порушення статті 8 Конвенції.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ СПРАВА «СТРАНД ЛОББЕН ТА ІНШІ ПРОТИ НОРВЕГІЇ» (CASE OF STRAND LOBBEN AND OTHERS v. NORWAY) (заява № 37283/13)

Стислий виклад рішення від 10 вересня 2009 року

Справа стосувалася рішення національних органів про позбавлення заявниці батьківських прав та надання дозволу прийомним батькам на усиновлення її сина.

30 листопада 2017 року більшістю голосів Палата суддів ЄСПЛ прийняла рішення про відсутність порушення статті 8 Конвенції (право на повагу до приватного і сімейного життя). У 2018 році заявники звернулися до ЄСПЛ із клопотанням про передання справи на розгляд Великої Палати згідно з вимогами статті 43 Конвенції.

09 квітня 2018 року Велика Палата ЄСПЛ задовольнила клопотання заявників. Заявниками є матір та її син. У травні 2008 року заявниця звернулася до органу захисту дітей, оскільки була вагітна та перебувала у життєво складному становищі: не мала постійного місця проживання; тимчасово проживала з батьками та прийняла пропозицію органу захисту дітей залишитись у сімейному центрі в перші місяці життя дитини для того, щоб можна було оцінити її спроможність забезпечити належний догляд за дитиною. За період перебування в центрі із заявницею проводилися консультації щодо материнства, а також надавалася психологічна допомога. Зрештою, після спливу одного місяця від народження дитини, заявниця вирішила покинути сімейний центр. Працівники центру були стурбовані станом здоров'я дитини, оскільки Х. втратив багато ваги та не мав достатнього харчування.

Органи влади вжили невідкладних заходів щодо догляду за дитиною – передали дитину до прийомної родини. Згодом органи соціального захисту надали згоду на його усиновлення.

У 2010 році національні суди установили, що припинення державної опіки над дитиною не відповідає найкращим інтересам дитини, враховуючи його потреби у догляді та обмеженість батьківських навичок у матері. Зокрема, апеляційний суд вказав, що перебування у прийомній сім'ї має бути довготривалим; зустрічі заявниці та дитини не можуть мати на меті її повернення до її біологічної матері, а тому не можуть відбуватися частіше, ніж чотири рази на рік.

У 2011 році Комісія соціального добробуту округу прийняла рішення про позбавлення заявниці батьківських прав та надання дозволу на усиновлення. Комісія заслухала 21 свідка протягом трьох днів; заявниця була присутня на засіданні, інтереси якої також представляв адвокат. Комісія підсумувала, що усиновлення відповідало б найкращим інтересам дитини. Заявниця оскаржила рішення Комісії до суду, у 2012 році відбулися судові слухання. Заявник була присутня на судових слуханнях разом із представником протягом трьох днів заслуховування свідків професійним суддею, психологом та членом Комісії. Під час судових слухань було констатовано, що становище заявниці в певних сферах її життя покращилося – вона уклала шлюб та народила ще одну дитину у 2011 році, проте не виявила покращень у розумінні та співпереживанні за свого сина, який був психологічно вразливим і потребував безпеки та підтримки.

Суди взяли до уваги той факт, що за три роки зустрічей заявниці з сином між ними не виникло психологічного зв'язку; суди також зазначили, що дитина була прив'язана до своїх прийомних батьків, оскільки перебувала з ними майже від народження, а тому усиновлення дало їй змогу почуватися членом сім'ї.

Європейський суд констатував порушення статті 8 Конвенції (право на повагу до приватного і сімейного життя) щодо обох заявників.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ СПРАВА «ХАДЖАЄВА ПРОТИ БОЛГАРІЇ» (CASE OF HADZHIEVA v. BULGARIA) (заява № 45285/12)

Стислий виклад рішення від 1 лютого 2018 року

Заявниця знаходилася 04 грудня 2002 року одна вдома, коли поліцейські приїхали для того, щоб заарештувати її батьків за запитом про видачу (екстрадицію) до Туркменістану. Її батьки були заарештовані вже після їх повернення та взяті під варту. Заявниця залишалася одна у квартирі. 17 грудня 2002 року вона була возз'єднана з батьками після їх звільнення під заставу. Заявниця згодом вимагала компенсацію за стрес і страждання, які вона зазнала через нездатність органів влади організувати підтримку та піклуватися про неї під час утримання її батьків під вартою.

Європейський суд з прав людини вважає, що нездатність забезпечити чотирнадцятирічній дівчині нагляд у той час, коли її батьки перебували під вартою, визнано невиконанням державою своїх позитивних обов'язків та призвело до порушення статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (право на повагу до приватного і сімейного життя).

Огляд судової практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду у справах зі спорів щодо позбавлення / поновлення батьківських прав, оспорування батьківства / Упоряд.: правове управління (IV) департаменту аналітичної та правової роботи апарату Верховного Суду / Відпов. за вип.: суддя КЦС ВС О. В. Ступак. Київ, 2022. – 64 с.

Застереження: видання містить короткий огляд деяких судових рішень. У кожному з них викладено лише основний висновок щодо правового питання, яке виникло у справі. Для правильного розуміння висловленої в судовому рішенні правової позиції необхідно ознайомитися з його повним текстом, розміщеним у Єдиному державному реєстрі судових рішень.

Стежте за нами онлайн

 fb.com/supremecourt.ua

 t.me/supremecourtua

 supremecourt_ua